

จากทุนนิยมอาณานิคม สู่ทุนนิยมชายแดน:
นิคมเกษตรกรรมยางพาราในลาว

**(From Colonial Capitalism to Frontier
Capitalism: Rubber Plantations in Laos)**

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี (Pinkaw Laungaramsri)

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้สืบสาวพัฒนาการของนิคมเกษตรกรรมยางพาราในแม่โขงจากยุคอาณานิคมสู่หลังอาณานิคม บทความเสนอว่าความรุ่งเรืองของอุตสาหกรรมยางพาราในยุคการปกครองของฝรั่งเศสเกิดขึ้นได้จากระบบทุนนิยมแบบอาณานิคม อย่างไรก็ตามการขยายตัวของยางพาราในภาคใต้ของลาวในปัจจุบันกลับดำเนินไปภายใต้ตรรกะของทุนนิยมชายแดน สำหรับรัฐชาติลาวสมัยใหม่แล้วยางพาราได้กลายเป็นพืชมหัศจรรย์ที่เป็นตัวแทนทั้งศิลปะแห่งรัฐ และเครื่องมือของการพัฒนาซึ่งถูกเชื่อว่าจะนำพาประเทศและประชาชนไปให้พ้นจากความยากจน นิคมเกษตรกรรมยางพาราขนาดใหญ่ในภาคใต้ของลาวเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์อันแนบแน่นระหว่างรัฐชายแดนและนักลงทุนข้ามชาติจากเวียดนามและกลไกอันอ่อนแอของรัฐศูนย์กลาง การสูญเสียที่ดินขนาดใหญ่ การล่มสลายของสังคมชาวนาและการดำรงชีพ จึงเป็นคุณลักษณะของเศรษฐกิจการเมืองของชายแดนลาวในปัจจุบัน

คำสำคัญ: ทุนนิยมอาณานิคม ทุนนิยมชายแดน นิคมเกษตรกรรมยางพารา

ABSTRACT

This article traces the historical development of rubber plantations from the colonial time to the postcolonial Mekong era. It argues that the rise of rubber industry during the French administration was made possible by the system of colonial capitalism. However, current rubber expansion in southern Laos has been operating through the logic of frontier capitalism. For modern Lao state, rubber has become a magic plant that represents both art of government and tool of development believed to bring the country and its people out of poverty. Large-scale rubber plantations in Southern Laos have been made possible by the close tie between frontier states and transnational investors from Vietnam, and the weak regulating mechanism by the central state. Massive loss of land, involuntary de-peasantization, and vulnerable livelihood have thus characterized the contemporary political economy of Lao frontier.

Keywords: Colonial capitalism, frontier capitalism, rubber plantations

บทนำ

ต้นปี 2006 เจ้าหน้าที่จากเมืองบาเจียง แขวงจำปาสัก พร้อมด้วยตัวแทนของบริษัทดักลักริบเบอร์ ได้เดินทางเข้าไปยังหมู่บ้านสามัคคีไช (หลัก 19) เมืองบาเจียง พร้อมแจ้งให้กับผู้ใหญ่บ้านทราบบว่า รัฐบาลส่วนกลางได้อนุมัติการให้สัมปทานที่ดินเพื่อปลูกยางพาราแก่บริษัทดักลักจากประเทศเวียดนาม โดยจะใช้ที่ดินของชาวบ้านที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในการทำเกษตร ทั้งที่เป็นไร่ข้าว ไร่เหล้า หรือสวนต่างๆ ซึ่งไม่มีหลักฐานกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่ชัดเจน เพื่อเปลี่ยนเป็นพื้นที่ปลูกยางพารา โดยให้เหตุผลว่าการเข้ามาปลูกยางพาราของบริษัท จะช่วยให้ประชาชนมีการพัฒนาและมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น โดยบริษัทจะทำการชดเชยค่าเสียหายจากไม้ผลและพืชพรรณต่างๆ ที่ชาวบ้านได้มีการลงทุนเพาะปลูกในที่ดินของตนอย่างเหมาะสม การเข้ายึดครองที่ดินในครั้งนั้นของบริษัทดักลักจากเวียดนามภายใต้การสนับสนุนจากรัฐท้องถิ่น ได้ทำให้ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนเผ่าเบรา จำนวน 27 ครัวเรือน ต้องสูญเสียที่ดินจำนวน 48 เฮกแตร์ แต่แม้ว่าจะคับข้องใจที่ต้องมาถูกยึดที่ดินไปโดยไม่เต็มใจ ทั้งยังได้รับค่าชดเชยในอัตราที่แสนจะต่ำ ชาวบ้านก็จำต้องยอมเพื่อเปิดทางให้กับการสร้างนิคมเกษตรกรรมยางพารา (rubber plantation) ของบริษัทข้ามชาติจากเวียดนาม

อย่างไรก็ตาม ยังไม่ทันที่การตกลงเรื่องค่าชดเชยกับบริษัทดักลักจะเสร็จสิ้นลง ในเดือนกุมภาพันธ์ 2007 เจ้าหน้าที่ของเมืองบาเจียงได้กลับเข้าไปในหมู่บ้านอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้พร้อมด้วยบริษัทร่วมทุนเยาเตียง ผู้เป็นเจ้าของธุรกิจยางพาราจากเวียดนามอีกรายหนึ่ง ในการมาเยือนครั้งนี้เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่นเมืองบาเจียงได้ขอให้ประชาชนส่งมอบที่ดินให้กับทางบริษัทในเนื้อที่ที่มากยิ่งขึ้นไปกว่าที่เคยให้กับบริษัทดักลัก ด้วยข้ออ้างเช่นเดิม ในการพัฒนาให้ประชาชนได้มีโอกาสได้ใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การประชุมเพื่อชี้แจงให้ชาวบ้านรับทราบนโยบายดังกล่าว ก่อให้เกิดความงุนงง และคับข้องใจต่อชาวบ้านที่มาร่วมประชุม

แต่แม้ว่าชาวบ้านจะไม่เห็นด้วยกับโครงการดังกล่าว ต่างก็ได้แต่เงยบั้น และก้มหน้ารับนโยบายของรัฐโดยุษฎี

กรณีบ้านสามัคคีไช เป็นหนึ่งในหลายสิบกรณีที่เกิดขึ้นทั่วภาคใต้ ของประเทศลาวในต้นศตวรรษที่ 21 ที่สะท้อนให้เห็นถึงการรุกเข้ามอย่าง แข็งขันของทุนจากภูมิภาค ทั้งจากเวียดนาม ไทย และจีน เพื่อสร้างนิคม เกษตรกรรมยางพาราในลาว การกลับมาอีกครั้งของอุตสาหกรรมนิคม เกษตรกรรม (plantation industry) ในภูมิภาคอินโดจีน หลังยุครุ่งเรืองใน สมัยอาณานิคมฝรั่งเศส เป็นปรากฏการณ์ที่ยังคงได้รับการสนใจศึกษา ในวงที่จำกัด ทั้งนี้ แม้ว่าเรื่องนิคมเกษตรกรรม (plantation) จะเป็น หัวข้อที่มีการศึกษาและถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในยุคคริสต์ทศวรรษ ที่ 1980-90 ในหมู่นักสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาว่าด้วยชาวนาศึกษา และอาณานิคมศึกษา แต่การพิจารณาถึงวงจรความเปลี่ยนแปลงของ นิคมเกษตรกรรมหลังการล่มสลายลงของระบอบอาณานิคมและการฟื้นฟู คืนชีพของระบบเศรษฐกิจดังกล่าวอีกครั้งหนึ่งในโลกสังคมนิยมหลังการ เปิดประเทศ ยังเป็นหัวข้อที่ไม่ยังคงอย่มีการศึกษากันนัก โดยเฉพาะอย่าง ยิงในประเด็นเรื่องยางพารา ในภูมิภาคอินโดจีน (หรือแม่โขงในปัจจุบัน)

ผู้เขียนเห็นด้วยกับซิดนีย์ มินท์ซ์ (Sidney Minz 1985) และนักคิด ท่านอื่นๆ (Stoler 1985, Taussig 1980, Curtin 1990) ที่มองนิคมเกษตรกรรม ในฐานะกำเนิดของทุนนิยมอาณานิคม (colonial capitalism) และสถาบัน ทางเศรษฐกิจการเมืองของรัฐอาณานิคมชายแดน ที่กระบวนกรเข้ายึดเอา ที่ดินและแรงงานของเจ้าอาณานิคมตะวันตก เพื่อสร้างอุตสาหกรรมเกษตร อันเป็นสินค้าอาหาร ส่งไปป้อนตลาดตะวันตกนั้น ได้สร้างระบบทุนนิยม ที่แตกต่างไปจากประเทศตะวันตกศูนย์กลาง กล่าวคือ การใช้อำนาจกด บังคับ ผสมกับระบบการจัดการแบบอุตสาหกรรม ในการจัดการการผลิต และควบคุมแรงงาน ได้ก่อให้เกิดชนชั้นชาวนาและแรงงานหลายประเภท ที่ไม่ได้มีรากดั้งเดิมมาจากชุมชน หรือสังคมเกษตรกรรมขึ้น ชนชั้นเหล่านี้ เป็นผลพวงจากการปรับตัว หรือกระทั่งตอบโต้ต่อระบบนิคมเกษตรกรรม

อันทาร์ณ² ในหลายๆ กรณี นิคมเกษตรกรรมได้กลายเป็นปริมาณของการต่อต้าน หรือกระทั่งปฏิวัติต่ออำนาจกดขี่ของนายทุนอาณานิคม กำเนิดของนิคมเกษตรกรรมยางพารา ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และอินโดจีน เป็นตัวอย่างที่ดีของผลผลิตของทุนนิยมอาณานิคมดังกล่าว แต่วงจรชีวิตและตรรกะของของนิคมเกษตรกรรมนั้นเปลี่ยนไปตามเวลาและอุดมการณ์ของโลก การล่มสลายลงของนิคมเกษตรกรรมในยุคอาณานิคม และการกลับมาอีกครั้งในยุคที่ภูมิภาคอินโดจีน กำลังก้าวเข้าสู่เศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ ในจังหวะก้าวที่แตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ สะท้อนให้เห็นถึงกลไกการทำงานที่แตกต่างและซับซ้อนขึ้นของทุนนิยมข้ามชาติในปัจจุบัน

บทความชิ้นนี้ วิเคราะห์ประวัติศาสตร์การเมืองของพืช โดยใช้ยางพาราเป็นหน่วยที่เชื่อมโยงให้เห็นถึงการก่อตัวและล่มสลายของระบบทุนนิยมอาณานิคมในอินโดจีนในยุคก่อนสงครามโลกครั้งที่สองและความสำคัญของพืชดังกล่าวที่มีต่อพัฒนาการของทุนนิยมชายแดนหลังการสิ้นสุดลงของสงครามเย็น ผู้เขียนเสนอว่า ในขณะที่นิคมเกษตรกรรมในยุคที่ฝรั่งเศสปกครอง สถาปนาตนเองผ่านอุดมการณ์และปฏิบัติการของทุนนิยมอาณานิคม (colonial capitalism) อันเป็นทุนนิยมที่มุ่งรับใช้ศูนย์กลางตะวันตก โดยดำเนินการไปภายใต้การผูกขาดการผลิต การรวมตัวของทุนตะวันตกขนาดใหญ่จากประเทศแม่ การเอื้ออำนาจของรัฐอาณานิคมในการเข้าถึงที่ดินเพื่อการผลิต การเกณฑ์แรงงานและควบคุมแรงงานพันธะสัญญาด้วยรูปแบบการกดขี่ เพื่อส่งออกสินค้าไปยังโลกตะวันตกนั้น การกลับมาใหม่ของยางพาราในภูมิภาคแม่โขง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การแผ่ขยายเข้าไปในลาวในช่วงเปลี่ยนของศตวรรษที่ 21 ที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการผงาดขึ้นมาของจีนในฐานะศูนย์กลางอุตสาหกรรมยางพาราอันใหม่ ที่ทำการแข่งขันกับโลกตะวันตก กลับดำเนินไปในลักษณะของทุนนิยมชายแดน (frontier capitalism) ในเขตรอยต่อของพรมแดนระหว่างประเทศ ไม่เสมอเหมือนทางเศรษฐกิจ ที่ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนทรัพยากรให้เป็นทุน

ดำเนินไปอย่างลึกลับ สับสน ปราศจากระบบกฎเกณฑ์ที่ชัดเจนแน่นอน และไม่อาจควบคุมกำกับได้ หากแต่วางอยู่บนพื้นฐานความสัมพันธ์ส่วนตัวระหว่างตัวแทนรัฐท้องถิ่นและกลุ่มทุน และการต่อรองในหลายระดับ นิคมเกษตรกรรมยางพาราในลาวในยุคเปิดประเทศออกสู่ระบบตลาดแบบเสรีนิยม ได้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความหวังในหมู่ผู้กุมนโยบายเศรษฐกิจของลาว ในอันที่จะ “พัฒนา” พื้นที่ของชนเผ่าที่ถูกมองว่า “ล้าหลังและยากจน” ของประเทศให้กลายเป็นดินแดนที่ “เจริญ” ด้วยการแทนที่การเกษตรเชิงประเพณี การทำไร่หมุนเวียน ที่รัฐเห็นว่าเป็นสาเหตุหลักของความยากจนมาโดยตลอดด้วยเกษตรกรรมสมัยใหม่ ทุนต่างชาติยังถูกมองว่าจะสามารถช่วยให้ประเทศบรรลุเป้าของการเพิ่มพื้นที่ป่าให้ได้อย่างรวดเร็วอีกด้วย

ผู้เขียนเสนอว่า การแผ่ขยายอาณาจักรของนิคมเกษตรกรรมยางพาราของทุนข้ามชาติจากเวียดนามเข้าสู่ลาว เข้าถือครองที่ดินจำนวนมากในยุครที่ที่ดินไม่ได้รกร้างว่างเปล่า หรือถูกทิ้งร้างจากภัยสงคราม หากแต่มีการทำประโยชน์โดยประชาชนอยู่ก่อนแล้ว เกิดขึ้นได้ จำเป็นต้องอาศัยการทำงานร่วมกันระหว่างทุนข้ามชาติกับกลไกรัฐท้องถิ่น ในการเอื้ออำนวยให้การรวบรวมที่ดินขนาดใหญ่เป็นไปโดยปราศจากการขัดขืน การ “อ่าน” ภูมิทัศน์บนที่สูงเสียใหม่ ด้วยวาทกรรมการพัฒนา และการเหยียดทางชาติพันธุ์ ได้เปลี่ยนพื้นที่ที่เคยมีการผลิตและเชื่อมโยงกับตลาดอยู่แล้ว ให้กลายเป็นภูมิทัศน์ชายแดนอันล้าหลังและยากจน ที่จำเป็นต้องมีการพัฒนา การใช้เจ้าหน้าที่รัฐท้องถิ่นในการเจรจากับตัวแทนทางการของหมู่บ้าน ได้ทำให้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องทางนโยบายของรัฐที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ โดยขั้นตอนของการรวบรวมที่ดินเป็นอย่างรวดเร็ว ฉบับพลันไร้หลักเกณฑ์ ไม่มีการศึกษาความเหมาะสมของที่ดิน การตรวจสอบสภาพสิทธิ์ของเกษตรกร และขาดการชดเชยที่เหมาะสม

ตรรกะของกระบวนการสะสมทุนของทุนนิยมอาณานิคมและทุนนิยมชายแดนนั้น มีความคล้ายคลึงกัน กล่าวคือ นิคมเกษตรกรรมไม่ว่าจะกาย

ได้ระบบใด ต่างก็ต้องการแรงงานราคาถูกจำนวนมากกันทั้งสิ้น สิ่งที่น่าสนใจคือกลยุทธการกดบังคับ อันเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐล่าอาณานิคม ยังคงถูกใช้ในการระดมที่ดินและแรงงาน เพื่อสถาปนาานิคมเกษตรกรรมในชายแดนของลาวในยุคที่ประเทศถูกบริหารด้วยกลไกเศรษฐกิจใหม่ (new economic mechanism) กระบวนการเปลี่ยนที่ดินเกษตรกรรมให้กลายเป็นทรัพยากรทุน กลับไม่ได้ดำเนินไปตามกลไกตลาดเสรี หากแต่ใช้วิธีเข้ายึดครองภายใต้การสนับสนุนของรัฐ ยังผลให้เกิดภาวะการเปลี่ยนผ่านจากชาวนาเป็นกรรมกรอย่างเฉียบพลันและโดยไม่ได้ยินยอมพร้อมใจ การสูญเสียที่ดินเกษตรกรรมจำนวนมากได้ทำให้เกษตรกรบนที่สูงไม่อาจจะดำรงชีพด้วยการทำการเกษตรได้อีกต่อไป จำเป็นต้องเปลี่ยนสถานะไปเป็นแรงงานรับจ้างในนิคมเกษตรกรรม และในแหล่งรับจ้างอื่นๆ การสะสมทุนของนิคมเกษตรกรรมอย่างพาราในยุคใหม่ ดำเนินไปภายใต้กระบวนการกดค่าแรง การไม่กำหนดค่าแรงที่แน่นอน การใช้ระบบการจ้างงานหลายประเภท ทั้งการจ้างงานแบบรายขึ้นและแบบชั่วคราว ตลอดจนการไม่ได้รับสวัสดิการใดๆ จากนายจ้าง โดยที่แรงงานส่วนใหญ่ยังคงพำนักอาศัยอยู่ในหมู่บ้านเดิมของตน เหล่านี้ทำให้แรงงานที่ทำงานนิคมฯ ยังคงสภาพกึ่งแรงงานกึ่งเกษตรกร ทั้งในแง่จิตสำนึก และสถานะภาพทางชนชั้น ขาดไร้ซึ่งอำนาจในการต่อรองดังที่กรรมกรทั่วไปพึงมี และไม่ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายจากรัฐ เมื่อต้นยางเริ่มเติบโตขึ้น การจ้างงานเริ่มเบาบางและไม่สม่ำเสมอ ตลอดจนค่าแรงที่ลดต่ำลงเรื่อยๆ แรงงานส่วนใหญ่จึงจำต้องดิ้นรนหาทางเลือกอื่นๆ ตามมีตามเกิดนอกนิคมเกษตรกรรมเพื่อความอยู่รอด ในช่วงเวลาไม่ถึง 5 ปี นับตั้งแต่การย่างกรายเข้ามาของนิคมเกษตรกรรมอย่างพารา ภูมิทัศน์ชายแดนที่ถูกมองว่า “ล้าหลัง” ด้วยเกษตรกรรมเชิงประเพณีของภาคใต้ของลาว ได้ถูกเปลี่ยนโฉมให้กลายเป็นพรมผืนใหญ่ของไม้ที่มีขนาดและชนิดเดียวกันเรียงแถวหน้ากระดานไปสุดลูกหูลูกตา ที่ซึ่งเกษตรกรรมและที่ดินอันอุดมสมบูรณ์ของภาคใต้ของลาวได้แปรสภาพกลายเป็นวัตถุติราคาถูกของมหาอำนาจในภูมิภาคลุ่มน้ำโขง

เส้นทางยางพารา: จากลุ่มน้ำอเมซอนสู่แหลมมลายู

ยางพารานับเป็นพืชที่มีประวัติศาสตร์สังคมที่น่าสนใจหลายประการด้วยกัน ในทางเศรษฐกิจแล้ว เช่นเดียวกับพืชอาณานิคมอื่นๆ เช่น กาแฟและอ้อย ยางพารา เป็นพืชข้ามชาติ ที่มีฐานะสำคัญในกระบวนการเติบโตของระบบทุนนิยมในยุโรปและอเมริกา โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับยานยนต์ ซึ่งเป็นฐานสำคัญของอุตสาหกรรมอื่นๆ อีกนานาชนิด ความมั่งคั่งจากยางพารา ช่วยทำให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกสามารถขยายแสนยานุภาพทางเศรษฐกิจของตนออกไปได้อย่างกว้างขวาง ในทางการเมือง ยางพาราได้กลายเป็นพืชที่ถูกสนับสนุนและส่งเสริมภายใต้อุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจต่างๆ ของรัฐชาติหลายยุคสมัย นับแต่การสร้างความสำเร็จให้กับ “บ้านป่าเมืองเถื่อน” ของรัฐอาณานิคม ไปจนถึงอุดมการณ์การลดทอนความยากจนให้กับชนบทที่สูงของรัฐสังคมนิยม การสถาปนาเกษตรกรรมยางพาราภายใต้ระบอบนิคมเกษตรกรรมในยุคอาณานิคมเป็นที่มาของระบบความสัมพันธ์ทางการปกครองระหว่างเจ้าอาณานิคมและแรงงานทาส ที่ซึ่งการกดขี่แรงงานไม่เพียงเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงออกของอำนาจของเจ้าอาณานิคมที่มีต่อชนที่ตนปกครอง แต่ยังเป็นแหล่งบ่มเพาะขบวนการแรงงาน และจิตสำนึกของกรรมมาชีพในยุคแรกๆ ของประวัติศาสตร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อีกด้วย

แม้ว่ายางพารา (*hevea brasiliensis*)³ ซึ่งเป็นพืชท้องถิ่นดั้งเดิมของชาวพื้นเมืองในลุ่มน้ำอเมซอน ในบราซิลและพบเช่นเดียวกันในโบลิเวียและเปรู) จะถูกค้นพบโดยชาวยุโรปนับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 แต่การเปลี่ยนยางพาราให้กลายเป็นพืชอุตสาหกรรมนั้นต้องใช้เวลาอันยาวนานกว่า 3 ศตวรรษ ทั้งนี้ นักพฤกษศาสตร์และนักเคมีมีบทบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงมูลค่าของยางพารา⁴ การเติบโตของอุตสาหกรรมยานยนต์ในตะวันตกนับเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมยางพาราทั่วโลกภายใต้ระบอบอาณานิคมยุโรป การขยายตัวของยางพารา

ในยุคอาณานิคม อาจแบ่งได้เป็นสองช่วงด้วยกันคือ ระหว่าง ปลาย 1700-1900 ซึ่งเป็นช่วงที่การส่งออกยางธรรมชาติ มีศูนย์กลางอยู่ที่บราซิล ในยุคแรกนี้การผลิตยางธรรมชาติอยู่ในระดับที่ต่ำ ด้วยต้นทุนแรงงานที่สูง ทำให้ยางมีราคาที่ค่อนข้างแพง และช่วงระหว่าง 1910-1940 ซึ่งศูนย์กลางได้ย้ายไปยังเอเซีย และเป็นการเริ่มต้นของพัฒนาการระบบนิคมเกษตรกรรมในการปลูกและเก็บเกี่ยว ซึ่งทำให้สามารถทำการผลิตได้ในปริมาณที่มากกว่า หากด้วยค่าแรงที่ต่ำกว่า และราคาสินค้าที่ต่ำกว่า

ความรุ่งเรืองของสินค้ายางพาราในบราซิล เกิดจากความได้เปรียบเชิงภูมิศาสตร์ของความเป็นพืชพื้นถิ่นของยางพาราที่ไม่พบในที่อื่น รัฐอาณานิคมโปรตุเกสและชนชั้นนำในบราซิล พยายามผูกขาดการค้ายางพาราด้วยการห้ามมิให้มีการส่งออกเมล็ดพันธุ์หรือกล้ายาง สร้างระบบกรรมสิทธิ์ในเมล็ดพันธุ์ขึ้น เพื่อกีดกันไม่ให้ประเทศมหาอำนาจตะวันตกอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอังกฤษและฮอลันดา สามารถปลูกยางในประเทศอาณานิคมของตนและแข่งขันในตลาดได้ แต่ความได้เปรียบทางด้านภูมิศาสตร์ก็เป็นข้อเสียเปรียบทางการผลิตด้วยเช่นกัน ยางธรรมชาติจากบราซิลนั้น เก็บเกี่ยวจากต้นยางในป่าธรรมชาติซึ่งขึ้นผสมกับพรรณไม้ประเภทต่างๆ ความสามารถในการเก็บเกี่ยวต่อหน่วยเวลาและพื้นที่จึงขึ้นกับการกระจายตัวของต้นยางซึ่งมีความถี่ห่างไม่สม่ำเสมอ วิธีการกรีดยางด้วยการกรีดหน้ายางและเจาะรูเพื่อให้น้ำยางไหลลงภาชนะ มักทำให้อายุการให้น้ำยางของต้นยางไม่ยืนยาวนัก และเมื่อต้นยางหมดอายุการให้น้ำยาง แรงงานกรีดยาง (tappers) ก็จะถูกส่งให้บุกรุกเข้าไปในป่าดิบชื้นเพื่อค้นหาต้นยางที่สมบูรณ์ต้นใหม่ต่อไป ซึ่งในบางครั้งเป็นระยะทางที่ค่อนข้างไกล ต้นทุนในการกรีดยางในบราซิลจึงค่อนข้างสูง อันเนื่องมาจากต้นทุนของการเดินทาง การขาดแคลนแรงงาน และวิธีการกรีดยางที่ไม่มีประสิทธิภาพนัก

การผูกขาดการส่งออกยางพาราของบราซิลดำเนินไปได้ไม่นานนัก ก็ต้องพบกับภาวะล่มสลายลง ทั้งเนื่องมาจากโรคระบาดและการที่ดิน

ยางพาราได้ถูกนำออกจากบราซิล ไปถือกำเนิดในเอเชียได้เป็นที่สำเร็จ ตลาดยางพาราจึงได้เปลี่ยนผ่านจากมือของอาณานิคมโปรตุเกสไปยัง อังกฤษและฮอลันดาโดยสมบูรณ์ โดยอาจกล่าวได้ว่า บุคคลที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญนี้ คือ เฮนรี วิกแฮม (Henry Wickham) นักสำรวจและสะสมพันธุ์พืชชาวอังกฤษ ผู้ได้ทำการลักลอบนำเมล็ดพันธุ์ยางพาราจำนวน 70,000 เมล็ดพันธุ์ ออกจากเมืองท่ามานอส (Manaus) เพื่อลงเรือไปยังอังกฤษในปี 1876 เมล็ดพันธุ์จำนวน 2,800 เมล็ดได้ถูกส่งไปเพาะเลี้ยงที่ สวนราชพฤกษ์ (The Royal Botanical Gardens หรือ Kew Gardens) ในกรุงลอนดอน และหลังจากนั้น เมล็ดพันธุ์จำนวนหนึ่งได้ถูกส่งต่อไปยังสวนเพริเดเนีย (Perideniya Gardens) ในศรีลังกา ในปี 1877 กล้ายางจำนวน 22 กล้า ก็ถูกส่งมายังสิงคโปร์และทำการเพาะเลี้ยงที่สวนพฤกษศาสตร์สิงคโปร์ (Singapore Botanical Garden) ภายใต้การดูแลของผู้อำนวยการและนักพฤกษศาสตร์ชาวอังกฤษ เฮนรี ริดลีย์ (Henry Ridley) และในปีเดียวกันนั้นเอง กล้าพันธุ์จำนวนหนึ่งก็ถูกส่งไปยังรัฐมาลายู ซึ่งหลังจาก 6 ถึง 8 ปี ในราวทศวรรษที่ 1880 ต้นยางพาราที่มีรากกำเนิดในบราซิลก็พร้อมให้น้ำยางในสวนพฤกษศาสตร์ และพื้นที่ต่างๆ ที่มีการทดลองปลูกทั่วแหลมมลายู

ทุนนิยมอาณานิคม และกำเนิดนิคมเกษตรกรรมยางพารา

การเกิดใหม่ของยางพาราในแผ่นดินเอเชียได้เปลี่ยนโฉมหน้าของยางพาราทั่วโลกอย่างเฉียบพลัน จากเกษตรกรรมดั้งเดิมที่เก็บเกี่ยวผลผลิตตามธรรมชาติ เข้าสู่ระบบนิคมเกษตรกรรม (plantation) ทั้งนี้เศรษฐกิจแบบนิคมเกษตรกรรม (plantation economy) ได้กลายเป็นรากฐานสำคัญของการก่อตัวของทุนนิยมอาณานิคม (colonial capitalism) ด้วยองค์ประกอบที่สำคัญอย่างน้อยสามประการคือ การรวบรวมที่ดินขนาดใหญ่เพื่อปลูกพืชชนิดเดียวในพื้นที่นิคม (estate) การระดมแรงงานจำนวนมาก และการร่วมมือในการกดบังคับแรงงานระหว่างรัฐและนายทุนนิคม ที่ดำเนินไปบน

อคติของการเหยียดผิวและเชื้อชาติ ระบบนิคมเกษตรกรรมนั้นได้ผนวกเอาเศรษฐกิจของสังคมใต้การปกครองของรัฐอาณานิคมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการแบ่งแยกแรงงานของทุนนิยมโลก ซึ่งได้กลายเป็นเงื่อนไขที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางชนชั้นและภาวะความด้อยพัฒนาทางเศรษฐกิจของสังคมดังกล่าว

ยางพาราภายใต้ทุนนิยมอาณานิคม เริ่มต้นจากการปรับปรุงพันธุ์ให้มีผลผลิตมากขึ้น การใช้แบบแผนการปลูกเชิงเดี่ยวในระยะห่างที่เท่าๆ กัน การกว้านหาที่ดินผืนใหญ่ติดต่อกันทั้งที่เป็นป่าธรรมชาติ หรือพื้นที่ไร่ของชาวบ้าน การเก็บเกี่ยวด้วยวิธีการที่ยืดอายุการให้น้ำยาง ตลอดจนการระดมแรงงานจำนวนมากเพื่อทำงานอย่างเข้มข้น เพื่อให้ได้สินค้าที่มีต้นทุนการผลิตที่ต่ำแต่มีคุณภาพที่ดีกว่า แน่แน่นอนว่าวิทยาศาสตร์และทุนได้เข้ามามีบทบาทที่สำคัญในการปฏิวัติอุตสาหกรรมเกษตรยางพาราในครั้งนี้ ทั้งอังกฤษและดัตช์ได้ใช้ทุนมหาศาลและแรงงานจำนวนมากในการสร้างอุตสาหกรรมยางพาราที่มีราคาถูกลงด้วยการกดค่าแรงและใช้แรงงานอย่างหนักหน่วง การเข้าถึงที่ดินขนาดใหญ่ราคาถูกนั้นไม่ใช่ว่าปัญหามากนัก ทั้งนี้เพราะในยุคอาณานิคม ที่ดินที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์นั้นยังคงมีอยู่อย่างมากมาย และการเข้ายึดครองที่ดินของชนพื้นเมืองโดยจ่ายค่าชดเชยให้เพียงเล็กน้อยก็เป็นไปได้ง่ายด้วยวิธีกดบังคับ แต่การระดมแรงงานจำนวนมากกลับเป็นปัญหาที่สำคัญที่กลุ่มทุนต้องคำนึงถึง ในประวัติศาสตร์ของนิคมเกษตรกรรมภายใต้รัฐอาณานิคมแทบทุกแห่งความเป็นไปได้ของนิคมเกษตรจึงมักขึ้นกับแรงงานอพยพ ซึ่งจ้างโดยพันธะสัญญา (immigrant and indentured labor)⁵ ในแหลมมลายูของอังกฤษ และสุมาตราของดัตช์ แม้ว่าจะมีการลงทุนในสวนยางพาราขนาดเล็กซึ่งมีชาวจีนเป็นเจ้าของ (small holder) อยู่บ้าง นับตั้งแต่ทศวรรษที่ 1900 เป็นต้นมา แต่นิคมขนาดใหญ่กลับเป็นแหล่งที่ผลิตยางรายใหญ่ของประเทศ ในปี 1905 นิคมเกษตรกรรมขนาดใหญ่ลงทุนโดยชาวยุโรปมีเนื้อที่ประมาณ 38,000 เอเคอร์ ทั่วภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในระหว่างปี 1905-1911

พื้นที่ได้เพิ่มขึ้นกว่า 38,000 เอเคอร์ต่อปี และในปลายปี 1911 เฉพาะในแหลมมลายู มีเนื้อที่ปลูกยางพาราถึง 542,877 เอเคอร์ ทำให้ในปี 1915 มลายูได้กลายเป็นผู้ส่งออกยางพารารดับหนึ่งของโลก

ความเป็นไปได้ในการครอบครองตลาดส่งออกยางพาราของมลายู เกิดจากยุทธศาสตร์หลายประการด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นการรวมหุ้นกันของบริษัทข้ามชาติตะวันตก เพื่อขอสัมปทานที่ดินขนาดใหญ่ การเกณฑ์แรงงานราคาถูก ไปจนกระทั่งการสนับสนุนของรัฐบาลานิคมดัตช์และอังกฤษ ในการสร้างถนน ทางรถไฟ และเส้นทางคมนาคมต่างๆ เพื่อเชื่อมพื้นที่นิคมเกษตรกรรมกับท่าเรือในการส่งออกสินค้าเพื่อส่งออกไปยังเมืองท่าใหญ่ที่สิงคโปร์ ตลอดจนการสร้างแรงจูงใจทางด้านภาษี เพื่อให้เกิดการขยายตัวทางด้านการลงทุน บรรดานักลงทุนข้ามชาติเหล่านี้ยังได้รวมตัวกันเป็นสมาคมผู้ปลูกยาง (The Rubber Growers' Association หรือ RGA) เพื่อปกป้องผลประโยชน์ร่วมกันของนักลงทุนในอุตสาหกรรมยางพาราอีกด้วย

ปัญหาการขาดแคลนแรงงานเป็นเรื่องสำคัญของนิคมขนาดใหญ่ในมลายูและสุมาตรา และได้นำมาสู่การระดมแรงงานอพยพจากประเทศเพื่อนบ้านที่สำคัญที่สุด ในยุคเริ่มแรกของการก่อตั้งนิคมเกษตรในแหลมมลายูนั้น นายทุนนิคมเกษตรกรรมต้องใช้มาตรการแรงจูงใจในการระดมแรงงานจากอินเดียได้ เพื่อเดินทางมาทำงานในมลายู เช่น การออกตั๋วเรือฟรีให้ ซึ่งใช้เงินจากกองทุนแรงงานอพยพชาวอินเดีย (The Indian Immigration Fund) ของรัฐ ยังผลให้มีการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานมากกว่า 40,000 คน ในปี 1907 ซึ่งเป็นชาวทวีปจากอินเดียได้ ผสมด้วยชาวจีนและชาว งานศึกษาจำนวนมากเกี่ยวกับนิคมเกษตรกรรมในมลายู ได้ชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นในการใช้ระบบเกณฑ์แรงงานแบบพันธะสัญญาเพื่อทำงานอย่างต่อเนื่องในระยะเวลาหนึ่ง มากกว่าการจ้างแรงงานอิสระ (free labor) ทั้งนี้ นอกเหนือจากช่วยให้สามารถรักษาความมั่นคงทางด้านแรงงานแล้ว ยังเป็นระบบการจัดการและควบคุมแรงงานที่มีประสิทธิภาพกว่า เพราะแรงงานทำงานอย่างต่อเนื่องและสั่งสมความชำนาญใน

การกรีดยางเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม หลักการดังกล่าวก็ไม่เป็นจริงนัก ในทางปฏิบัติ ทั้งนี้ด้วยระเบียบที่เข้มงวด ชั่วโมงการทำงานที่ยาวนาน ค่าแรงที่ต่ำ สภาพแวดล้อมการทำงานที่ย่ำแย่ ตลอดจนการลงโทษที่โหดร้ายทารุณ ได้ทำให้อัตราการลาออกและการหลบหนีออกจากนิคมเกษตรเพื่อไปหางานที่อื่นของแรงงานมีสัดส่วนที่ค่อนข้างสูง ในที่สุดตรา การเกณฑ์แรงงานแบบพันธะสัญญาได้ยุติลงในปี 1941 อันเป็นผลมาจากความเปลี่ยนแปลงและแรงเสียดทานที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันหลายประการ ทั้งการประท้วงและต่อต้าน ตลอดจนการโจมตีนายทุนผิวขาวของคนงาน ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของโลกที่ทำให้ต้องลดจำนวนคนงานลงของตนเอง ตลอดจนกระบวนการปรับตัวของอุตสาหกรรมไปสู่ตรรกะความเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น (rationalization of industry) ที่ทำให้นายทุนนิคมเกษตรกรรมต้องปรับยุทธศาสตร์การควบคุมแรงงานที่ผ่อนปรนมากขึ้น โดยหันมาใช้ ยุทธศาสตร์การระดมแรงงานที่มีหน่วยเป็นครอบครัว และจัดตั้งถิ่นฐานที่พักที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับวิถีชีวิตในหมู่บ้าน (Stoler 1985) ในมลายู การสิ้นสุดลงของแรงงานอพยพเข้าสู่นิคมเกษตรกรรมยางพารา เกิดขึ้นในช่วงเศรษฐกิจโลกตกต่ำ (The Great Depression) ในทศวรรษที่ 1930 ที่มีผลสะท้อนอย่างรุนแรงต่อประเทศอุตสาหกรรม และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง อุตสาหกรรมยานยนต์ นิคมเกษตรกรรมหลายแห่งจำเป็นต้องลดการจ้างงานลง ในปี 1938 รัฐบาลอาณานิคมอินเดีย ได้ออกคำสั่งห้ามการอพยพออกทำงานนอกประเทศ หลังจากปี 1930 เป็นต้นมา ความต้องการยางพาราในตลาดโลกเริ่มตกลง ยังผลให้การผลิตรายการาลดลงตามลำดับ⁶

ฝรั่งเศสและนิคมเกษตรกรรมยางพาราในอินโดจีน⁷

ฝรั่งเศสนั้นกระโจนเข้าสู่อุตสาหกรรมยางพาราล่าช้ากว่ามหาอำนาจ เช่นอังกฤษหรือดัตช์ หลังจากคอยเฝ้าดูความเป็นไปได้ในทางนวัตกรรมอยู่ อย่างใกล้ชิด (Robequain 1944; Slocomb 2007:10) ศักยภาพของยางพาราในอินโดจีนเริ่มขึ้นในทศวรรษที่ 1900 แม้ว่ายางต้นแรกจากมลายูจะเดิน

ทางมาถึงก่อนหน้านั้นแล้วในปี 1892 ยางพาราในอินโดจีน เริ่มต้นในแถบโคชินจีนก่อนในทางตอนใต้ของอินโดจีน โดยนิคมเกษตรกรรมตั้งอยู่ในเขตห่างไกลและไร้ผู้คนทางเหนือและตะวันออกของไซ่ง่อน ในถิ่นที่มีดินสีเทาอันอุดมสมบูรณ์ (grey land) ต่อมาในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 นักลงทุนฝรั่งเศสและเบลเยียมได้ขยายพื้นที่นิคมเกษตรกรรมยางพาราของตนออกไปยังพื้นที่ดินแดง (red land หรือ terra rouges) ทางตะวันออกเฉียงใต้และตะวันตกเฉียงเหนือของไซ่ง่อน และในกัมพูชา พื้นที่ปลูกยางพาราในอาณานิคมฝรั่งเศสขยายตัวออกไปอย่างรวดเร็วโดยไม่หยุดยั้ง และไม่สนใจต่อขอบเขตเส้นพรมแดนใดๆ ทั้งสิ้น ในพื้นที่พรมแดนระหว่างโคชินจีนและกัมพูชาในเขตรอยต่อระหว่างจังหวัดลอคหนิงห์ (Loc Ninh) ของเวียดนามและกัมปง จาม (Kampong Cham) ของกัมพูชา เส้นเขตแดนระหว่างแคว้นได้ถูก “ผลักดันให้ถอยหลังออกไปเล็กน้อย” เพื่อเปิดทางให้กับแนวขอบเขตของนิคมเกษตรกรรมยางพาราที่มีความยาวกว่า 10 กิโลเมตร⁹ ในปลายปี 1921 พื้นที่เพาะปลูกยางพาราในโคชินจีนกินอาณาบริเวณกว่า 29,000 เฮกแตร์ ภายใต้งบประมาณกว่า 40 ล้านฟรังก์ (Robequain 1944) ก่อนที่จะขยายเป็น 127,000 เฮกแตร์ในปี 1937 ในจำนวนนี้ 98,000 เฮกแตร์อยู่ในเขตโคชินจีน และ 27,000 เฮกแตร์ในกัมพูชา¹⁰ โดยมีจำนวนนิคมเกษตรกรรมทั้งหมด 1,005 แห่ง ในจำนวนนี้ 304 แห่งมีเนื้อที่เฉลี่ยเกินกว่า 40 เฮกแตร์ และครอบครองอาณาบริเวณกว่าร้อยละ 94 ของนิคมเกษตรกรรมทั้งหมดที่เหลือนั้นเป็นนิคมเกษตรกรรมขนาดใหญ่ โดยที่มีเนื้อที่ระหว่าง 100-5,000 เฮกแตร์ นิคมเกษตรกรรมยางพาราที่มีเนื้อที่เกิน 5,000 เฮกแตร์ มีจำนวน 4 แห่ง (อ้างแล้ว) โดยแทบทั้งหมดเป็นการลงทุนของนายทุนฝรั่งเศสและเบลเยียม ในปี 1938 การผลิตยางพาราของอินโดจีนสูงถึง 60,000 ตัน เท่ากับความต้องการบริโภคภายในฝรั่งเศสในขณะนั้น และยางพาราได้กลายเป็นสินค้าที่มีมูลค่าการส่งออกที่สูงที่สุดของอินโดจีน¹¹ ทั้งนี้ในปลายทศวรรษที่ 1930 อินโดจีนได้กลายเป็นผู้ผลิตยางที่มีเนื้อที่การปลูกยางพาราสูงเป็นอันดับ 5 ของโลก โดยส่งออกผลผลิตเป็นอันดับ 4 และเป็นอันดับ 1 ในแง่ผลผลิตต่อเนื้อที่ (Murray 1992)

แบบแผนการขยายตัวของนิคมเกษตรกรรมยางพาราในอินโดจีนของฝรั่งเศส มีความแตกต่างไปจากของอังกฤษและดัตช์ในมลายูและสุมาตรา นายทุนฝรั่งเศสเน้นผูกขาดการลงทุนอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ซึ่งทำให้ทั้งทุนและที่ดินขนาดใหญ่เกิดการกระจุกอยู่ในมือของบริษัทร่วมทุนฝรั่งเศส ในขณะที่อุตสาหกรรมยางพาราถือเป็นเศรษฐกิจที่มีฐานะทางยุทธศาสตร์ที่สร้างความมั่งคั่งทั้งทางการเงินและการทหารของชาติฝรั่งเศสที่รัฐอาณานิคมให้การสนับสนุน ปกป้อง และช่วยเหลืออย่างเต็มที่ นิคมเกษตรกรรมทั้งหมดจึงเป็นของนักลงทุนจากประเทศแม่ โดยไม่มีสัดส่วนของผู้ถือครองรายย่อยที่เป็นชนท้องถิ่นในประเทศ¹² ซึ่งต่างไปจากกิจการยางพาราในแหลมมลายู ชวา และสุมาตรา¹³ อย่างไรก็ตาม การผูกขาดของกลุ่มทุนธุรกิจฝรั่งเศสก็ไม่ได้เป็นไปอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันหรือสมานฉันท์ กลมเกลียว หากแต่เต็มไปด้วยการกีดกันและต่อรองทางผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มทุนที่มีอำนาจและกลุ่มทุนระดับกลาง โดยที่กลุ่มหลังนี้ได้พยายามรวมตัวกันตั้งเป็นสมาคมเพื่อสร้างอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเมือง และกีดกันการเข้าร่วมของกลุ่มทุนใหญ่ เช่น มิซลิน (Michelin) สมาคมที่มีอิทธิพลมากในยุคนั้น คือ Syndicat des Planteurs Europeens de Cochinchina ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการควบคุมกำกับราคาและปริมาณส่งออกยางพาราจากอินโดจีน ตลอดจนผลักดันให้รัฐบาลฝรั่งเศสสนับสนุนและช่วยเหลือทั้งด้านทุนสนับสนุน และการยกเว้นภาษีในยามที่ยางพาราราคาตก (Slocomb 2007:19) แต่อย่างไรก็ตาม บริษัทข้ามชาติขนาดใหญ่ เช่น มิซลิน ผู้ได้สัมปทานที่ดินขนาดใหญ่จากรัฐ ก็เป็นผู้ผลิตน้ำยางมากที่สุด

แม้ว่านิคมเกษตรกรรมยางพาราจะขยายตัวไปอย่างกว้างขวางทั่วโคชินจีน อันนัม และกัมพูชา แต่ก็ไม่เคยได้ย่างเท้าเข้าไปถึงลาว อันเป็นเขตอาณานิคมอีกแห่งหนึ่งของฝรั่งเศส ยางพาราได้เคยถูกทดลองในตอนใต้ของลาวในแขวงจำปาสัก โดยนักลงทุนชาวฝรั่งเศสในปี 1930 (Manivong and Cramb 2007) แต่การทดลองนั้นกลับไม่ได้นำมาสู่การลงทุนอย่างกว้าง

ขวางดังเช่นในเวียดนาม หรือกัมพูชา สาเหตุที่ฝรั่งเศสไม่ได้ลงทุนในนิคมเกษตรกรรมในลาว¹⁴ นั้นมีเหตุผลหลายประการด้วยกัน ทั้งในแง่นโยบายของฝรั่งเศสที่มีต่อลาวเอง ความเบาบางของประชากรในลาวที่เป็นข้อจำกัดทางด้านแรงงาน และทัศนคติที่ฝรั่งเศสมีต่อประชาชนลาว ทั้งนี้ นับตั้งแต่การผนวกลาวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของอาณานิคมอินโดจีนในปี 1893 ฝรั่งเศสไม่ได้มองลาวในฐานะที่เป็นปริมณฑลหรือสังคมที่เป็นเอกเทศ หากแต่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของเวียดนามเท่านั้น ที่แม้จะมีทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์แต่ก็เปล่าประโยชน์ เพราะการนำมาใช้จำเป็นต้องฝ่าข้อจำกัดในการขนส่งเสียก่อน นอกจากนี้ฝรั่งเศสยังเห็นว่าคนลาวเองก็ไม่ได้สนใจและเฉยชาต่อการที่จะพัฒนาทรัพยากรที่มีอยู่ให้เป็นประโยชน์ สำหรับฝรั่งเศสแล้ว การเชื่อมต่อเส้นทางคมนาคมขนส่งระหว่างลาวกับเวียดนามเท่านั้น จึงจะเป็นหนทางในการลงทุนทางเกษตรกรรมหรืออุตสาหกรรมในลาว¹⁵ ตลอดช่วงเวลาที่ฝรั่งเศสปกครองลาว การพยายาม “ปลดล๊อค” ลาว (Stuart-Cox 1995) ด้วยแผนการคมนาคมต่างๆ ดำเนินไปพร้อมๆ กับการทำให้ลาวกลายเป็นเวียดนามน้อย และด้วยทัศนคติที่ดูหมิ่นศักยภาพของชาวลาว¹⁶ ฝรั่งเศสพยายามทุกวิถีทางในการชักจูงให้ชาวอันนัมที่ฝรั่งเศสเห็นว่ามีความสามารถและขยันขันแข็งมากกว่า ให้อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง เพื่อทำการผลิตที่มีประสิทธิภาพ¹⁷ ซึ่งยังผลให้ประชากรเวียดนามในเวียงจันทน์ สุวรรณเขต และบ่อหลวง เพิ่มขึ้นอย่างมีนัยยะสำคัญในระหว่างปี 1935-39¹⁸ ก่อนสถานการณ์จะเปลี่ยนแปลงไปหลังจากญี่ปุ่นเคลื่อนกำลังเข้ามาในอินโดจีน¹⁹ (อ้างแล้ว) ความล้มเหลวของฝรั่งเศสสำหรับการลงทุนในนิคมเกษตรกรรมยางพาราในลาว ซึ่งเป็นการลงทุนที่ค่อนข้างสูงและต้องการความมั่นใจทั้งในแง่เส้นทางขนส่งสินค้าและการควบคุมแรงงาน จึงเป็นผลโดยตรงมาจากการมองลาวในฐานะที่เป็นเพียงเมืองหลังเมืองท่า (hinterland) ของอินโดจีนเท่านั้น ที่จนกว่าประชากรจะได้รับการพัฒนาให้ “มีเหตุมีผล” และ “มีประสิทธิภาพ” เสียก่อน จึงจะสามารถยกระดับให้เป็นเมืองที่มีศักยภาพในการพัฒนาทางเศรษฐกิจได้

รัฐอาณานิคม นักลงทุน ชนพื้นเมือง และการเปลี่ยนที่ดินให้เป็นทุน

ดังที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า หัวใจสำคัญของการขยายตัวของระบบทุนนิยมในอาณานิคม คือการเข้าถึง ครอบครอง และเปลี่ยนแปลงสิทธิในทรัพยากร โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินและแรงงาน พร้อมทั้งแปรเปลี่ยนให้กลายเป็นสินค้า ซึ่งมักนำมาสู่การผูกขาดระบบการจัดการที่ดินผ่านการสถาปนากฎหมายของรัฐอาณานิคมเพื่อที่จะสามารถเข้าถึงที่ดินของชนพื้นเมืองและกระจายที่ดินนั้นให้กับนักลงทุนจากประเทศแม่ ขนาดของการครอบครองที่ดินและการเข้าถึงที่ดินนั้นมีเงื่อนไขที่แตกต่างกัน ทั้งนี้ความต้องการในสินค้าตลอดจนการขยายตัวของตลาด นับเป็นเหตุผลที่สำคัญ ดังนั้นในยุคต้นของการค้าภายใต้ระบอบอาณานิคม สินค้าจำพวกเครื่องเทศ ซึ่งมีตลาดที่ค่อนข้างแคบและความต้องการไม่ได้ขยายตัวเป็นวงกว้าง การค้าดังกล่าวจึงไม่ได้นำไปสู่ความจำเป็นในการควบคุมและเข้าถึงที่ดินขนาดใหญ่เท่าใดนัก แต่การเริ่มต้นของศักราชพืชอาหาร เช่น กาแฟ ชา น้ำตาล ยาสูบ ตลอดจนพืชอุตสาหกรรม เช่น ยางพารา กลับก่อให้เกิดการขยายตัวของตลาด และความต้องการสินค้าอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน และได้กลายเป็นที่มาของการเข้าครอบครองที่ดินเพื่อขยายฐานการผลิตขนาดใหญ่ภายใต้ระบบนิคมเกษตรกรรม (Mintz 1966, Cleary and Eaton 1996) ความสามารถในการดึงเอาที่ดินมาเป็นของรัฐอาณานิคม พร้อมทั้งสร้างกฎเกณฑ์ขึ้นใหม่ในการควบคุมและจัดการ จึงเป็นแก่นสำคัญของเศรษฐกิจของอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุครุ่งเรืองของนิคมเกษตรกรรม

งานศึกษากระบวนการขยายตัวของนิคมเกษตรกรรมยางพาราในอินโดจีนหลายชิ้น มีความเห็นตรงกันว่า กระบวนการดังกล่าวดำเนินไปในลักษณะที่ผูกขาด และเบียดขับชนพื้นเมืองออกจากที่ดินของตนเอง เพื่อเปิดทางให้กับบรรษัทข้ามชาติฝรั่งเศสในการเข้าถึงที่ดินได้อย่างง่ายดายด้วยการปรับเปลี่ยนระบบสิทธิในที่ดินที่สร้างความชอบธรรมให้กับระบบสิทธิแบบปัจเจกบุคคล เหนือกรรมสิทธิ์ส่วนร่วมของชนพื้นเมือง ซึ่งมักนำ

ไปสู่การเผชิญหน้าระหว่างนายทุนและชนพื้นเมืองอยู่เรื่อยๆ (Tully 2002; Slocomb 2007) อย่างไรก็ตาม การวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนแปลงในระบบกรรมสิทธิ์ที่ดินในอินโดจีน และความสัมพันธ์กับนิคมเกษตรกรรมด้วยตรรกะที่แยกฝ่ายระหว่างรัฐและความร่วมมือกับทุน กับชนพื้นเมืองและทรัพยากรของชุมชน อันเป็นวิธีการอธิบายทั่วไปถึงพัฒนาการของระบบนิคมเกษตรกรรมในรัฐอาณานิคมนั้น อาจฟังดูสมเหตุสมผล แต่มีข้ออ่อนตรงที่ ทำให้มองไม่เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงที่มีความสลับซับซ้อนในความสัมพันธ์ระหว่างรัฐอาณานิคม (ในฐานะผู้ปกครอง) นายทุนข้ามชาติ และชนพื้นเมือง ซึ่งสองฝ่ายแรกอาจไม่จำเป็นต้องลงรอยกันทางผลประโยชน์หรือวัตถุประสงค์หรือสนับสนุนซึ่งกันและกันเสมอไป ในประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงเรื่องที่ดินในอินโดจีน ความสัมพันธ์อันไม่ลงรอยดังกล่าวระหว่างรัฐและทุน ทุนและชนพื้นเมือง ตลอดจนรัฐและชนพื้นเมือง ไม่เพียงแต่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์สามเส้าที่ไม่ได้มีลักษณะเป็นเส้นตรงเท่านั้น แต่ยังชี้ให้เห็นถึงภาวะถดถอยของทุน ที่การขยายตัวไม่จำเป็นต้องดำเนินไปในทิศทางที่สร้างผลผลิต (productive) เสมอไป หากแต่บ่อยครั้งที่กลายเป็นการแสวงหาประโยชน์จากการเก็งกำไร²⁰ (speculative) ซึ่งกลายเป็นชนวนให้รัฐจำเป็นต้องหามาตรการในการถ่วงดุลย์ทุนที่สร้างปัญหาดังกล่าว ในขณะที่เดียวกันความพยายามในการถ่วงดุลย์ระหว่างเป้าประสงค์ในการปกครองและสร้างพลเมืองที่มีผลิตภาพและการสร้างความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจผ่านทุนขนาดใหญ่ ได้ทำให้การเผชิญหน้าระหว่างหน่วยงานของรัฐและนักลงทุนมีความแหลมคมไม่แพ้การเผชิญหน้าของความขัดแย้งระหว่างเจ้าของนิคมเกษตรกรรมและชุมชนเกษตรกรรม

งานศึกษาทางประวัติศาสตร์ของมาร์ค เคลียร์ (Mark Cleary 2003) เรื่อง “Land Codes and the State in French Cochinchina c. 1900-1940” ได้ชี้ให้เห็นถึงสภาวะลำบากใจของรัฐอาณานิคม ที่ในแง่หนึ่งก็พยายามพัฒนาให้ที่ดินสามารถเป็นทุนที่ถูกใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วย

การสร้างกรอบกฎหมายใหม่ ๆ ขึ้นมา พร้อมทั้งสนับสนุนการลงทุนต่างๆ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ก็ต้องคอยถ่วงดุลย์ทุนขนาดใหญ่มิให้มีการเปลี่ยนที่ดินเป็นทุนนั้นกลายเป็นเงื่อนไขของการขยายตัวของทุนเก็งกำไร ในยุคแรกของการสนับสนุนให้ทุนสามารถเข้าถึงที่ดินได้อย่างชอบธรรมนั้น รัฐอาณานิคมฝรั่งเศสได้ใช้ทั้งกฎตามประเพณีของเวียดนามและกฎหมายของฝรั่งเศสในการเข้าครอบครองที่ดิน และนำมากระจายใหม่ให้กับนักลงทุนและผู้อพยพจากฝรั่งเศส

ประมวลกฎหมายที่ดินฉบับแรกออกในปี 1885 ได้ให้สิทธินักลงทุนอาณานิคม สามารถขอสัมปทานที่ดินจากรัฐได้ ทั้งนี้ ด้วยเงื่อนไขที่ว่า ที่ดินดังกล่าว ต้องไม่ใช่ที่ดินที่ประชาชนได้ใช้ประโยชน์อยู่ และมีการเสียภาษีอย่างต่อเนื่องทั้งแก่ขัตรีย์เวียดนาม และผู้ปกครองฝรั่งเศส ยุทธวิธีดังกล่าว เป็นวิธีการอันแยบยลในการเปลี่ยนกรรมสิทธิ์ในที่ดินของประชาชนให้เป็นของรัฐ ทั้งนี้เนื่องจากในช่วงที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองตั้งเกี่ยวและอันนัม ชวนาจำนวนมากได้ละทิ้งที่ดินและหนีภัยสงครามออกจากหมู่บ้านของตนเอง จึงไม่อาจอ้างสิทธิการใช้ประโยชน์อย่างต่อเนื่องได้ สโลคอมบี (2007) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า อันที่จริงแล้ว การขอสัมปทานที่ดินของนักลงทุนในยุคต้นนั้น ได้อ้างอิงตามกฎหมายที่มีมาก่อนหน้านั้นแล้วนับแต่ปี 1874 ซึ่งอนุญาตให้สามารถจับจองที่ดินที่ไม่มีการใช้ประโยชน์ได้โดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียม ภายใต้เงื่อนไขที่ว่าเจ้าของสัมปทานต้องดำเนินการเพาะปลูกให้เต็มพื้นที่ภายในสามปีแรกและจ่ายภาษีที่ดินให้แก่รัฐ แต่หากประสบกับปัญหา รัฐก็อُل้มอะหล่วยให้โดยผ่อนผันการเก็บภาษีไปอีก 4 ปี

อย่างไรก็ตาม หลักฐานของฝรั่งเศสเองก็ชี้ให้เห็นว่า ไม่ใช่ว่ากระบวนการถ่ายโอนสิทธิ์ดังกล่าวหรือกระบวนการเข้ายึดครองที่ดินที่ไม่มีการใช้ประโยชน์จะเป็นไปอย่างราบรื่น ในหลายๆ เขตที่บริษัทฝรั่งเศสได้พยายามเข้ายึดที่ดินเพื่อเปลี่ยนให้เป็นนิคมเกษตรกรรม กลับต้องพบกับการโต้แย้งและทักท้วงจากชาวบ้านจำนวนมาก และมีผลต่อการพิจารณายับยั้งการให้สัมปทานโดยหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง จากหลักฐานที่มีการ

บันทึกไว้ในปี 1912 คำขอสัมปทานจำนวน 60 โครงการ ได้ถูกปฏิเสธโดยสำนักงานที่ดินภูมิภาคถึง 18 คำขอ (คิดเป็นร้อยละ 45) ด้วยเหตุผลที่ว่าพื้นที่ของโครงการดังกล่าวคาบเกี่ยวกับที่ดินของชาวบ้านและการเจรจาตกลงยังไม่เป็นที่ลงตัว (Cleary อ้างแล้ว)

แม้ว่ารัฐอาณานิคมจะเห็นความสำคัญในการรักษาที่ดินขนาดกลางและเล็กสำหรับเกษตรกรรายย่อย แต่ทัศนisdังกล่าวเป็นคนละเรื่องกับความเห็นและนโยบายที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง (Montagnards) และการใช้ที่ดินเพื่อการทำไร่ ซึ่งฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นรูปแบบการใช้ที่ดินที่ล้าหลังและจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง ในช่วงการขยายตัวของนิคมเกษตรกรรมยางพาราไปยังเขตป่าและที่ทำกินของกลุ่มชาติพันธุ์ ความขัดแย้งส่วนใหญ่มักเป็นไปในระหว่างนายทุนเจ้าของนิคมและกลุ่มชนบนที่สูง และการพยายามการหาข้อยุติว่า พื้นที่ประเภทใดที่ไม่ใช่ที่ดินทำกิน แม้ว่าในทางกฎหมายแล้ว รัฐอาณานิคมจะไม่อนุญาตให้มีการสัมปทานที่ดินในพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติ ข้อกำหนดดังกล่าวกลายเป็นเรื่องที่ตัดสินใจได้ไม่ง่ายในกรณีของไร่เหล้า อันเป็นพื้นที่ไร่ประเภทหนึ่งภายใต้ระบบไร่หมุนเวียน คำถามสำคัญคือไร่เหล้าก็ปีจึงจะยังถือว่าเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ยังคงมีการใช้ประโยชน์อยู่ ในท้ายที่สุดข้อตกลงในยุคอาณานิคมได้ยุติที่ 15 ปี นับแต่ปี 1932 เป็นต้นมา ในท่ามกลางกระแสความต้องการที่ดินเพื่อการผลิตยางพารา รัฐอาณานิคมได้ออกกฎหมายอนุญาตให้ชนพื้นเมืองสามารถที่จะซื้อขายที่ไร่ของตนได้ นโยบายดังกล่าวเป็นไปตามเจตจำนงค์ของฝรั่งเศสในอันที่จะส่งเสริมแนวคิดเรื่องกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลให้เป็นที่ยึดและค้ำชูในชุมชนในเขตป่า เพื่อล้มล้างระบบกรรมสิทธิ์ส่วนร่วม ที่ฝรั่งเศสเห็นว่าล้าหลังและเป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาลงเสีย (Cleary อ้างแล้ว) และเพื่อที่จะทำให้ที่ดินในมือของชนเผ่าบนที่สูงได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของเกษตรกรรมที่สร้างกำไรภายใต้กลไกตลาดเสรี

แรงงานอพยพ พันธะสัญญา และการกดบังคับ

คุณลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่นิคมเกษตรกรรมทั่วอาณานิคมมีร่วมกันคือการเกณฑ์แรงงานอพยพ ทั้งนี้รัฐอาณานิคมอาจเริ่มต้นด้วยการพยายามเกณฑ์แรงงานที่มีอยู่รอบนิคมเพื่อเข้าทำงาน แต่มักพบว่าจำนวนแรงงานที่มีอยู่ไม่เพียงพอต่อปริมาณงานในนิคมขนาดใหญ่ นอกจากนี้ระบบการทำงานแบบอุตสาหกรรมที่เคร่งครัดในวินัย ไม่ว่าจะในเรื่องเวลา ประเภทและลักษณะการทำงาน มักไม่จูงใจต่อเกษตรกรและชนพื้นเมืองที่ทำมาหากินอย่างอิสระ ในกระบวนการทำให้แรงงานกลายเป็นสินค้านั้น ทักษะคติต่อชาติพันธุ์และการแบ่งแยกแรงงานตามทักษะคติที่มีต่อชาติพันธุ์ของนักลงทุนอาณานิคม มีส่วนสำคัญในกระบวนการคัดเลือกและตีราคาแรงงาน ยกตัวอย่างเช่น การเลือกกุลีอินเดีย ที่มีราคาถูกมากกว่ากุลีจีนของนักลงทุนอังกฤษ ในนิคมเกษตรกรรมยางพาราในแหลมมลายูนั้นไม่ได้มีเหตุผลมาจากเรื่องราคา หรือจำนวนแรงงานที่มีอยู่เพียงอย่างเดียว แต่เกิดจากทักษะที่มองว่ากุลีจีน ที่แม้จะมีความชำนาญมากกว่า แต่ก็มักหัวแข็ง และก่อเหตุอยู่เนืองๆ ซึ่งต่างจากกุลีอินเดียที่หัวอ่อน ขยันขันแข็งและจัดการได้ง่ายกว่า เช่นเดียวกับที่นายทุนฝรั่งเศสมักมองกุลีทางอินน์ว่าทำงานได้ดีและไว้วางใจได้ดีกว่าพวกชนพื้นเมือง Moi หรือชาวลาว การเกณฑ์แรงงานอพยพจำนวนมากจากต่างถิ่นเข้าทำงานในนิคมเกษตรกรรมและรูปแบบการควบคุมและจัดการแรงงานนั้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคมท้องถิ่นและการปรับตัวในรูปแบบที่ต่างๆ กัน ซึ่งจัดว่าเป็นหัวข้อที่มีการศึกษามากที่สุดในบรรดางานที่เกี่ยวข้องกับนิคมเกษตรกรรมในทศวรรษที่ 1970-90 และแม้ว่าลักษณะการเกณฑ์แรงงาน ผลของการเกณฑ์แรงงาน จะไม่ได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนผ่านจากชาวนากลายเป็นแรงงานพันธะสัญญาเสมอไป²² แต่แรงงานพันธะสัญญา (indentured labor) กลับกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ทุนนิยมอาณานิคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนิคมเกษตรกรรมส่วนใหญ่ เช่นในอินโดจีน สามารถสร้างความมั่งคั่งให้กับตนเองได้อย่างเป็นลำดับเป็นขั้น

ในการวิเคราะห์ให้เห็นว่า เหตุใดนิคมเกษตรกรรมอาณานิคมจึงมักนิยมแรงงานที่ถูกติดกับนิคมมากกว่าแรงงานอิสระ แบริส และเบอร์นสไตน์ (1992) เสนอว่า ด้วยรูปแบบของทุนนิยมอาณานิคมเองที่สินค้าทั้งหมดที่ผลิตนั้นเป็นไปเพื่อการส่งออกร้อยละแปดสิบและไม่มีความต้องการพึ่งพิงตลาดภายในหรือท้องถิ่นหรือผู้ซื้อที่เป็นคนในท้องถิ่น จึงไม่มีความจำเป็นต้องเพิ่มกำลังซื้อท้องถิ่นผ่านค่าแรง และด้วยเหตุผลของการแข่งขันการดึงค่าแรงให้ต่ำจึงเป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างกำไรที่สำคัญ²³ แรงงานที่อยู่ในพันธะสัญญาภายในกำหนดเวลาที่แน่นอน และด้วยค่าแรงที่ต่ำและคงที่ ย่อมช่วยสร้างหลักประกันทางด้านกำไรได้เป็นอย่างดี แรงงานที่ไร้อิสระภาพจึงเป็นกำไรที่งดงาม (unfreedom is profitable)

ในกรณีของอินโดจีน งานศึกษาของมาร์ติน เมอร์เรย์ (Murray 1992) ได้ชี้ให้เห็นว่า อุปสรรคในการระดมแรงงานและควบคุมแรงงานให้มีจำนวนที่เพียงพอ นั้น เป็นปัญหาที่ดำรงอยู่ตลอดเวลาของการแผ่ขยายอำนาจทางเศรษฐกิจของนิคมเกษตรกรรมยางพาราของนักลงทุนฝรั่งเศส ที่ทำให้ระบบเกณฑ์แรงงานอพยพทั้งที่เป็นแบบพันธะสัญญาและแบบชั่วคราวกลายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของกิจการดังกล่าว ทั้งนี้ ในยุคเริ่มแรกนั้น (1910-1918) นักลงทุนขนาดกลางยังคงสามารถดึงแรงงานได้จากหมู่บ้านที่มีประชากรหนาแน่น รอบเมืองไซ่ง่อน ซึ่งผู้คนมองหางานชั่วคราวทำเพื่อเป็นรายได้ในการจ่ายภาษีให้กับรัฐอาณานิคม แต่การขยายตัวของนิคมเกษตรกรรมขนาดใหญ่หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เป็นต้นมา ในเขตตะวันออกของอินโดจีนและเขตชายแดนที่มีประชากรเบาบางทำให้บริษัทข้ามชาติฝรั่งเศสจำเป็นต้องหายุทธวิธีใหม่ในการระดมแรงงาน การปิดประกาศรับสมัครแรงงาน และการจ้างงานแบบพันธะสัญญาจึงเกิดขึ้น ในช่วงต้นทศวรรษ 1920 สัดส่วนของแรงงานแบบพันธะสัญญานั้นยังน้อยกว่าแรงงานอิสระ โดยในบรรดาগুলิที่จ้างมา 18,000 คน กว่า 3,000 คนเท่านั้น ที่เป็นแรงงานในสัญญาจ้าง 3 ปี การขาดแคลนแรงงานยังเกิดจากการที่รัฐอาณานิคมเอง ก็ทำการ

ระดมแรงงานจากกลุ่มชาติพันธุ์ทั้งในภาคเหนือและภาคตะวันออกของ ไคชินจิน เพื่อสร้างถนนจากไช่ฮั่นไปยังเขตนิคมเกษตรกรรมต่างๆ การ ขาดแคลนแรงงานจึงกลายเป็นอุปสรรคใหญ่ในการขยายตัวและสะสม ทุนของธุรกิจนิคมเกษตรกรรมยางพาราในยุคนั้น ถึงขนาดที่ว่าในบรรดา นักลงทุนขนาดใหญ่ ได้มีการคิดแผนการที่จะนำเข้ากุลีจากชาว ที่มี ความ ชำนาญในการกรีดยาง มายังไคชินจิน แต่แผนกลับไม่ประสบผล เนื่องจาก รัฐอาณานิคมดัตช์ไม่ยินยอม ตลอดจนการขนส่งก็มีต้นทุนที่สูงเกินกว่าที่ คาดไว้ (อ้างแล้ว) แต่ปัญหาในการแสวงหาแรงงานก็ยุติลงได้เมื่อนายทุน อาณานิคมเหล่านี้ ได้มุ่งหน้าไปยังหมู่บ้านแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำแดง ในเขต ดั้งเกียและที่ราบชายฝั่งของอันนัม และทำการระดมแรงงานจากหมู่บ้าน เหล่านั้นได้เป็นจำนวนมาก

ระบบการจ้างงานในนิคมเกษตรกรรมยางพารา มักเป็นไปตามการ แบ่งแยกทางชาติพันธุ์ แต่ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเฉพาะในแต่ละนิคมด้วย เช่นกัน ในกัมพูชานั้นนักลงทุนฝรั่งเศสประสบความสำเร็จในการเกณฑ์ แรงงานชาวเขมรเข้าทำงานในนิคม เนื่องจากเกษตรกรชาวเขมรพึ่งพิงระบบ การทำงานในนิคมที่มีตารางเวลาอันเข้มงวดและงานอันหนักหน่วง โดยไม่มีเวลาพัก (Tully 2002) แรงงานส่วนใหญ่จึงมาจากชาวเวียดนาม ในดังกีเยและอันนัมเป็นสำคัญ ในขณะที่นิคมเกษตรกรรมในไคชินจินใน ยุคต้น มักใช้แรงงานชนพื้นเมืองในการทำงานบุกเบิกนิคมเกษตรกรรม เช่น ไค่น สาง และเผ่า เพื่อเตรียมพื้นที่สำหรับการเพาะปลูก อันเป็นงานที่ คล้ายคลึงกับการเตรียมพื้นที่เพื่อการทำไร่ของชนเผ่า แต่งานต่อมาอันเป็น งานประจำนั้น ผู้จัดการนิคมฯ มักให้กุลีชาวเวียดนามรับผิดชอบ โดยจะเริ่ม ต้นด้วยการปลูก บำรุงดูแลพื้นที่ และกรีดยาง เมื่อต้นยางโตขึ้น แต่ละคน จะรับผิดชอบในการดูแลต้นไม้ คนละ 400 ต้นต่อวัน (ในพื้นที่ 2 เฮคเตอร์) ซึ่งเป็นตัวเลขที่สูงกว่าในชาวหรือมลายู นั่นหมายถึง กุลีชาวเวียดนามต้อง ทำงานในเงื่อนไขที่หนักหนาสาหัสกว่ากุลีอินเดีย จีน และชาว

ใน *The Red Earth: A Vietnamese Memoir of Life on a Colonial Rubber Plantation (1985)* อันเป็นบันทึกความทรงจำของประสบการณ์ของ Tran Tu Binh กุสืชาวเวียดนาม ในนิคมเกษตรกรรม Phu Rieng อันเป็นนิคมขนาดใหญ่แห่งหนึ่งของบริษัทมิซลิน ใกล้กับชายแดนกัมพูชา²⁴ Tran Tu Binh ได้ขนานนาม Phu Rieng ว่าเป็น “นรกบนดิน” จากสภาวะความเป็นอยู่ที่ย่ำแย่ และการปฏิบัติต่อคนงานอย่างทารุณโหดร้ายของผู้จัดการนิคม และหัวหน้าคนงาน Tran Tu Binh เป็นหนึ่งในคนงานจำนวน 17,606 คนที่เดินทางมายังนิคมต่างๆ ในภาคใต้ในปี 1927 เพื่อบุกเบิกและเปิดพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกยาง ใน Phu Rieng คนงานต้องเริ่มตั้งแถวเพื่อขานชื่อ เพื่อไปทำงานตั้งแต่ตีห้าครึ่ง การมาตั้งแถวซ้ำหมายถึงการต้องถูกลงโทษด้วยการโบยตี เวลางานเริ่มตั้งแต่ 6 โมงเช้าไปสิ้นสุดที่ 6 โมงเย็น และไม่มีเวลาหยุดพัก ยกเว้น 15 นาทีในช่วงเที่ยง การฝ่าฝืนด้วยการพักโดยไม่ได้รับการอนุญาตหรือการทำงานที่ไม่มีประสิทธิภาพ มักได้รับการลงโทษด้วยการทุบตีอย่างรุนแรงด้วยไม้เท้าของหัวหน้าคนงานหรือผู้ดูแลนิคมฯ ในทันทีทันใด หรือถูกเขียนตีด้วยหวายและขังในคุกที่สร้างขึ้นเพื่อลงโทษคนงานที่กระทำความผิด ความร่ำรวยของมิซลินไม่ได้นำมาสู่ระบบความเป็นอยู่ที่ดีของคนงานแต่อย่างใด สภาพอาหารการกินที่ไม่เคยพอเพียง และที่พักที่อยู่ในสภาพทรุดโทรม ได้กลายเป็นที่มาของภาวะการขาดอาหารและเจ็บป่วยของคนงานอยู่เนืองๆ เฉพาะในปีแรก ยอดแรงงานผู้เสียชีวิตจาก Phu Rieng ที่เจ้ากระทรวงอาณานิคม (Ministry of Colonies) ได้รับรายงานนั้น มีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ 17 ในขณะที่การหลบหนีจากสภาพการทำงานอันโหดร้ายของคนงาน มักจบลงด้วยการถูกตามจับกลับมาและลงโทษอย่างหนักหน่วงเพื่อไม่ให้เป็นเยี่ยงอย่างแก่คนงานคนอื่นๆ

นิคมยางพาราในที่อื่นๆ ของฝรั่งเศส ก็มีสภาพที่ไม่ต่างไปจากที่ Phu Rieng เท่าใดนัก คำถามที่สำคัญต่อระบบการจ้างงานในนิคมเกษตรกรรม คือ เหตุใด ความรุนแรงและการกดบังคับ จึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของระบอบการทำงาน (work regime) ที่ในท้ายที่สุดแล้ว ย่อมบั่นทอนเสถียรภาพของ

อุตสาหกรรมเอง เพราะอัตราการสูญเสียแรงงานจากการหลบหนีหรือเสียชีวิตที่สูงอย่างมีนัยยะสำคัญย่อมมีผลต่อการผลิตอย่างไม่ต้องสงสัย คำถามดังกล่าวเป็นที่มาของข้อสรุปของนักวิชาการจำนวนไม่น้อย ในการอธิบายลักษณะพิเศษของทุนนิยมอาณานิคมที่การแสวงหาผลกำไรสูงสุดของทุนนิยมประเภทนี้นั้น ไม่ได้เกิดจากเพียงการกดขี่ค่าแรงให้ต่ำเพื่อสร้างส่วนเกินเท่านั้น หากแต่ยังมาจากวัฒนธรรมจักรวรรดินิยมที่การเหยียดทางเชื้อชาติ การแสดงออกซึ่งอำนาจในการปกครอง และการมอ่งแรงงานในฐานะสมบัติ (ไม่ใช่สินค้า) เหล่านี้ มีส่วนสำคัญที่หล่อหลอมระบบการจ้างงานกึ่งทาสขึ้นในนิคมเกษตรกรรมของทุนอาณานิคมในอินโดจีน อย่างไรก็ตาม ความล่อแหลมของวัฒนธรรมกดบังคับของทุนนิยมอาณานิคมฝรั่งเศส ย่อมเป็นที่ตระหนักดีในฝ่ายบริหารของรัฐอาณานิคม ที่ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยกับวิถีปฏิบัติในนิคมฯ เสมอไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปลายของยุคอาณานิคมที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางการเมืองของพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนามแผ่กระจายไปทั่ว การพยายามส่งผู้ตรวจแรงงานเข้าไปตรวจสอบตามนิคมฯ ต่างๆ การลงโทษปรับหรือย้ายผู้ดูแลนิคมฯ ที่มีประวัติการทำงานที่โหดร้าย ตลอดจนการบังคับให้เจ้าของนิคมฯ ยกระดับสภาพความเป็นอยู่ของคนงานให้ดีขึ้น เหล่านี้ เป็นกระบวนการแทรกแซงของรัฐในการพยายามชักจูงให้ทุนนิยมกดบังคับแบบอาณานิคมและการควบคุมแรงงานที่ทารุณ ปรับตัวสู่ความสมเหตุสมผลมากขึ้น แต่ดูเหมือนว่าการแทรกแซงของรัฐจะไม่ประสบความสำเร็จนัก เพราะตลอดช่วงเวลาของอาณานิคมฝรั่งเศส ระลอกการหลบหนีออกจากนิคมเกษตรกรรมของคนงานกลับดำเนินอย่างสืบเนื่องมาโดยตลอด นอกจากนี้การประท้วงของคนงานในนิคมหลายๆ แห่ง ได้ทวีความเข้มข้นขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงปลายของยุคอาณานิคม นับตั้งแต่ปี 1929 เป็นต้นมา นิคมเกษตรกรรมทั่วอินโดจีน และในกัมพูชา ได้กลายเป็นฐานที่มั่นของการเผยแพร่แนวคิดชาตินิยม และคอมมิวนิสต์ ของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน ซึ่งได้พยายามส่งสมาชิกแฝงตัวเข้าไปทำงานเป็นกรรมกรในนิคมฯ ทางการฝรั่งเศสเองก็เริ่มตระหนักถึงเรื่องนี้ และทำการคัดคนด้วยวิธีการที่เข้มงวดมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ที่มา

จากเขตตั้งเกี่ย แต่นายทุน และผู้ดูแลนิคมฯ เองกลับไม่ใส่ใจในเรื่องนี้ การจัดการแรงงานแบบเดิมยังคงดำเนินต่อไป การเคลื่อนไหวของกรรมกรนิคมฯ ดำเนินไปอย่างเข้มข้นในปี 1930 ทั่วอินโดจีน ทั้งในรูปแบบของการผลงาน การเตะถ่วงการทำงาน ตลอดจนจลาจล การเคลื่อนไหวของขบวนการกรรมกรนิคมฯ ได้ซาลงในช่วงสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปลายทศวรรษที่ 1930 เนื่องจากการลดจำนวนคนงานลงของนิคมฯ แต่ก็กลับมาเข้มแข็งอีกครั้งในทศวรรษที่ 1950 ความพ่ายแพ้ของฝรั่งเศสในการต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์อินโดจีน ได้ทำให้นายทุนฝรั่งเศสต้องถอนตัวออกจากนิคมเกษตรกรรมยางพาราโดยปริยายในปี 1954 อย่างไรก็ตาม ในกัมพูชาฝรั่งเศสยังคงดำเนินกิจการยางพาราไปจนกระทั่งการปฏิวัติในปี 1975 อันเป็นปีสุดท้ายที่ฝรั่งเศสมีบทบาทในอินโดจีน ก่อนจะถอนตัวออกไปโดยสิ้นเชิง พร้อมๆ กับการปิดฉากลงของระบบนิคมเกษตรกรรมอาณานิคมที่ดำเนินมากกว่า 7 ทศวรรษในอินโดจีน

ทุนนิยมชายแดน และการहनคืนของนิคมเกษตรกรรมยางพารา

การกลับมาอีกครั้งหนึ่งของยางพาราสู่อินโดจีน หลังสงครามอินโดจีนสิ้นสุดลงในปี 1975 เกิดขึ้นภายใต้โฉมหน้าที่แตกต่างไปจากทุนนิยมในยุคอาณานิคมโดยสิ้นเชิง ภูมิภาคได้เปลี่ยนชื่อจากอินโดจีนมาเป็นแม่โขง เกษตรกรรมยางพาราในยุคหลังอาณานิคม ดำเนินไปในภาวะที่รัฐชาติของประเทศต่างๆ ทั้งแข่งขัน และทั้งร่วมมือกันเพื่อแข่งขัน การผูกขาดเป็นไปอย่างแนบเนียน ในขณะเดียวกันการกดบังคับ ก็ได้ถูกพัฒนาให้มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น รัฐชาติได้เข้ามาทำหน้าที่ในการผลักดันการขยายตัวของยางพารา พร้อมทั้งผูกโยงความจำเป็นในการที่เกษตรกรต้องเข้าร่วมในกิจการยางพาราเข้ากับมโนทัศน์ชาตินิยมร่วมสมัยซึ่งประกอบไปด้วย ความเป็นพลเมืองที่ดีของชาติ ความมั่นคงทางด้านสิ่งแวดล้อม และการจัดการความยากจนเป็นต้น ในแง่นี้ ไม่เพียงแต่ยางพาราจะ

ทำหน้าที่ในการช่วยให้รัฐชาติสามารถสถาปนาอำนาจทางการเมืองเหนือ ปริณพทลและพลเมืองชายแดนได้อย่างมีประสิทธิภาพเท่านั้น ตรรกะและ เงื่อนไขแห่งการกดบังคับที่เปลี่ยนไป ได้ทำให้โอกาสแห่งการต่อรองสำหรับ พลเมืองชายแดนต้องเปลี่ยนไป แน่นอนที่ว่า การหลบหนีเพื่อสร้างชุมชน ชาวนาใหม่ (runaway/reconstituted peasantry) ดังเช่นในยุคอาณานิคม เป็นสิ่งที่เป็นไปได้อีกต่อไป ทั้งนี้เพราะหมู่บ้านและการตั้งถิ่นฐานได้ถูก ผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของรัฐชาติอย่างแน่นหนา เกษตรกรชายแดนมีทางเลือกไม่กี่ทาง คือหากไม่ยอมตนเป็นกรรมกรในนิคมเกษตรกรรมยางพารา ก็จำต้องพิสูจน์ตนให้เห็นว่าเป็นพลเมืองชายแดนที่รักความก้าวหน้าในทาง เศรษฐกิจ ละทิ้งความล้าหลังของไร่ข้าวและก้าวเข้าสู่การเป็นเกษตรกรนัก ลงทุนในกิจการยางพาราอย่างเต็มตัว

นับตั้งแต่ต้นคริสต์ศักราชที่ 21 เป็นต้นมา การผงาดขึ้นมาของจีนใน ฐานะประเทศอุตสาหกรรมใหม่ ที่การเติบโตของอุตสาหกรรมรถยนต์ของ ประเทศ ได้ทำให้จีนกลายเป็นตลาดรับซื้อยางพาราที่ใหญ่ที่สุดในโลก²⁵ การย้ายศูนย์กลางตลาดยางพาราจากสหรัฐอเมริกาและยุโรปมายังจีน มีผลต่อการพัฒนาการลงทุนในการผลิตและตลาดรับซื้อยางธรรมชาติ ของประเทศที่อยู่รอบข้างจีน ในหลังยุคอาณานิคม พื้นที่ยุทธศาสตร์ สำคัญกลับไม่ใช่โคชินจีนหรือกัมพูชาอีกต่อไป หากแต่เป็นลาว ในยุคแห่ง ยางพาราฟิเวอร์ ลาวไม่ได้มีฐานะเป็นเมืองหลังเมืองท่าดังเช่นในทัศนะ ของรัฐอาณานิคมฝรั่งเศสอีกต่อไป หากแต่เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการ แข่งขันที่สูงที่สุดในปัจจุบัน เป็นสนามประลองกำลังระหว่างทุนใหญ่จาก สามประเทศ คือ ไทย เวียดนาม และจีน แน่นอนที่ว่าความไม่เสมอกัน ทางการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศในภูมิภาคแม่โขงได้ทำให้ลาวเองไม่มี ทางเลือกมากนัก เพราะนอกจากทรัพยากรที่ดิน (และป่าไม้) แล้ว ลาว ไม่มีฐานอุตสาหกรรมอื่นใดที่มีอำนาจในทางเศรษฐกิจที่เป็นกอบเป็นกำ แนวทางการให้สัมปทานที่ดินแก่นายทุนต่างชาติจึงเป็นยุทธศาสตร์ที่รัฐ เห็นว่าจำเป็นและหลีกเลี่ยงไม่ได้ในการสะสมทุนในช่วงเริ่มต้นแห่งการก่อ

ร่างสร้างตน และการพยายามสลัดตนเองให้หลุดออกจากสถานะ “ด้อยพัฒนา” ให้ได้ภายในอีก 1 ทศวรรษ สำหรับรัฐบาลลาวแล้ว ยางพาราไม่ใช่พืชที่เป็นมรดกทางอาณานิคม หากแต่เป็นพืชที่สร้างความหวังให้กับประเทศ ที่จะช่วยให้เจตจำนงค์ของรัฐในการสร้างพลเมืองที่มีผลผลิตภาพในการปลดแอกชาติให้พ้นจากความยากจน และในการสร้างความศิวิไลซ์สีเขียวได้บรรลุผลสำเร็จ²⁶

นิคมเกษตรกรรมยางพาราในภาคใต้ของลาว เกิดจากการขยายตัวของกลุ่มทุนจากเวียดนามเป็นสำคัญ ผู้เขียนเสนอว่าการเกิดขึ้นและขยายตัวของทุนนิยมชายแดน (frontier capitalism) ได้กลายเป็นคุณลักษณะที่สำคัญของเกษตรอุตสาหกรรมยางพารานับแต่ปลายทศวรรษที่ 1990 เป็นต้นมา ที่ดำเนินไปได้ด้วยความสัมพันธ์ส่วนตวิระหว่างรัฐท้องถิ่นและกลุ่มทุนข้ามชาติ ภายใต้นโยบายสัมปทานที่ดินถักถัก ช้างชน สับสน ไร่กฎเกณฑ์ และปราศจากหลักการมาตรฐานใดๆ นับตั้งแต่กระบวนการให้สัมปทาน ไปจนถึงการรวบรวมที่ดิน โดยที่รัฐส่วนกลางไม่อาจทำหน้าที่ในการควบคุมกำกับความเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพได้ ซึ่งยังผลให้เกิดกระบวนการสูญเสียขนาดใหญ่ในหมู่เกษตรกรที่ตกอยู่ในพื้นที่เป้าหมายของการสัมปทานที่ดินเพือนิคมเกษตรกรรมยางพารา

ผู้เขียนใช้แนวคิดทุนนิยมชายแดน (frontier capitalism) ในความหมายของการขยายตัวของทุนข้ามชาติในยังพื้นที่ที่ถูกระบุให้เป็นเขตล้าหลังและห่างไกลจากความเจริญ การขยายตัวดังกล่าวเกิดขึ้นได้ภายใต้การอุปถัมภ์และร่วมมือของรัฐท้องถิ่นในเขตชายแดนนั้นๆ ในการรวบรวมทรัพยากรจำนวนมหาศาลเพื่อเป็นปัจจัยการผลิตราคาถูกให้กับทุนข้ามชาติ ทั้งนี้ด้วยการอาศัยช่องว่างของนโยบายจากส่วนกลางที่ถักถัก สับสน และการไร้ประสิทธิภาพในการควบคุมกำกับการจัดการทรัพยากรของรัฐส่วนกลาง การเข้าถึงที่ดินและความสามารถในการรวบรวมที่ดินผืนใหญ่ในเวลาอันรวดเร็วไม่ได้เกิดขึ้นจากกลไกตลาด หากเป็นไปได้ด้วยกลไกของรัฐท้องถิ่นที่ทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่ทรงอำนาจในการกึ่งบังคับ กึ่งหวานล่อมให้

เกษตรกรชายแดนสละที่ดินเพื่อการเปลี่ยนแปลง

ผู้เขียนนิยามความหมายของชายแดน (frontier) ในสามลักษณะ²⁷ ด้วยกันคือ ในแง่ความสัมพันธ์ ชายแดน หมายถึงอาณาบริเวณของปฏิสัมพันธ์ข้ามพรมแดน ในกรณีนี้คือความสัมพันธ์ระหว่างตัวแทนรัฐท้องถิ่นและทุนข้ามชาติ ที่ค่อนข้างเป็นอิสระจากการควบคุมกำกับของรัฐศูนย์กลาง การร่วมมือ/สมรู้ร่วมคิด ระหว่างรัฐท้องถิ่นกับทุนในการใช้อำนาจเข้ายึดครองที่ดินของประชาชนเป็นไปอย่างง่ายดาย โดยปราศจากการตรวจสอบ ในแง่พื้นที่ ชายแดนเป็นอาณาบริเวณที่ถูกกำหนดโดยรัฐทั้งส่วนกลางและท้องถิ่นให้เป็นดินแดนของความด้อยพัฒนา ล้าหลัง และห่างไกลความเจริญ การอ่านภูมิทัศน์ใหม่ดังกล่าวไม่เพียงแต่ได้ลบประวัติศาสตร์และข้อเท็จจริงทางเศรษฐกิจของชุมชนชายแดนที่การผลิตเพื่อการพาณิชย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าการผลิตเพื่อยังชีพ แต่ยังสามารถสร้างความชอบธรรมให้กับโครงการนิคมเกษตรกรรมยางพาราในอันที่จะนำ “การพัฒนา” เข้ามายังสู่ดินแดนดังกล่าว และในแง่ของอำนาจชายแดนนั้นถูกมองว่าเป็นถิ่นพำนักของเหล่าชาติพันธุ์บนที่สูงที่มักหลบเลี่ยงภาษี ยึดติดกับการยังชีพเชิงประเพณี ล้าหลังยากจน และต่อต้านต่อการเปลี่ยนแปลง นิคมเกษตรกรรมยางพาราจึงเปรียบเสมือนเครื่องมือสำคัญที่ช่วยรัฐในการเข้าจัดระเบียบดินแดนที่เต็มไปด้วยชนเผ่าเสียใหม่ ดึงชนเหล่านั้นให้เข้าสู่ศรัทธาแห่งความเป็น “พลเมืองที่ดี” ของชาติ

การเปลี่ยนที่ดินให้เป็นทุน (ของผู้อื่น)

ยุทธศาสตร์สำคัญของการนำประเทศเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจเพื่อการค้าประการหนึ่งคือ การเปลี่ยนที่ดินให้เป็นทุน ภายใต้ความเชื่อที่ว่าลาวมีที่ดินอย่างเหลือเฟือ ด้วยอัตราประชากรต่อพื้นที่ที่ต่ำ ด้วยอัตราค่าเช่าที่ดินที่ต่ำ คือ 6 ดอลลาร์สหรัฐต่อเฮคเตอร์ ลาวจึงเป็นที่หมายปองของทุนข้ามชาติจำนวนมาก นับแต่ปี 1994 เป็นต้นมาลาวได้เปิดให้มีการสัมปทานที่ดินแก่บรรษัทข้ามชาติ อาทิ ไทย ญี่ปุ่น จีน อินเดีย เวียดนาม ในภาค

ใต้ของลาว นับแต่ปี 2005 เป็นต้นมา บริษัทจากเวียดนาม 3 แห่ง คือ ลาว-เวียดนาม ดักลัก และเฝ้าเตียง ได้รับสัมปทานที่ดินจากรัฐบาลลาวเพื่อจัดตั้งนิคมเกษตรกรรมยางพาราในเนื้อที่ 31,900 เฮกเตอร์ ในแขวงจำปาสักและสาละวัน โดยจำนวนเนื้อที่ดังกล่าวไม่ได้เกิดจากการสำรวจที่ดินที่มีอยู่จริงในแขวงทั้งสองที่รกร้างว่างเปล่า ปราศจากการใช้ประโยชน์ แต่มาจากความต้องการที่ดินในส่วนของกลุ่มทุน ในทางปฏิบัติแล้ว ที่ดินที่ได้มาจึงมักเป็นที่ดินเกษตรกรรมของชุมชนหรือมีเช่นนั้นก็เป็นป่า เป็นที่แน่ชัดว่าจำนวนที่ดินที่ต้องการนั้นมากเกินไปกว่าที่ดินที่จัดหาให้ได้ รัฐท้องถิ่นในทั้งสองแขวงสามารถจัดมอบที่ดินได้ครบทั้งหมดให้กับเพียงบริษัทเดียวคือ บริษัทลาว-เวียดนาม และยังไม่มีความเห็นว่าจะสามารถส่งมอบที่ดินที่ค้างอยู่อีกร้อยละ 24 และร้อยละ 73 ให้กับบริษัทดักลัก และเฝ้าเตียงตามลำดับได้เมื่อใด แต่ที่แย่ไปกว่านั้นคือ บริษัทเวียดนามได้มีความจำเป็นที่จะขยายการลงทุนปลูกยางพาราในลาวอีก 100,000 เฮกเตอร์ในอีก 12 ปีข้างหน้า อันเป็นความต้องการที่สร้างแรงกดดันให้กับภาคใต้ของลาวอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

นโยบายการเปลี่ยนที่ดินให้เป็นทุนนั้นจะสร้างเศรษฐกิจให้กับลาวได้มากน้อยเพียงใดยังเป็นประเด็นที่สร้างข้อกังขาแม้แต่ในหมู่เจ้าหน้าที่รัฐด้วยกันเอง ในการประชุมเพื่อปรึกษาหารือในการถอดบทเรียนเกี่ยวกับใช้ที่ดินเพื่อปลูกไม้เป็นสินค้า โดยองค์การคุ้มครองที่ดินแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี ในปี 2007 ประเด็นที่เป็นข้อถกเถียงในที่ประชุม ไม่เพียงประกอบด้วยเรื่องอัตราค่าเช่าที่ต่ำเกินไป ขนาดของพื้นที่ที่กว้างใหญ่เกินไป และระยะเวลาอันยาวนานเกินไปถึง แต่ยักรวมถึงกระบวนการที่หละหลวม การขาดกฎหมายและระเบียบที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการขาดเครื่องมือในการตรวจสอบ และกำกับการให้สัมปทานที่ดินให้เป็นไปโดยไม่ซ้ำซ้อนหรือเหลื่อมทับพื้นที่ระหว่างกันหรือทับซ้อนพื้นที่ของชาวบ้าน จวบจนปัจจุบันยังไม่ปรากฏว่าหน่วยงานของลาวสามารถคำนวณผลได้จากการให้เช่าที่ดินในอัตราที่เหมาะสมได้แล้ว ในแง่นี้ไม่เพียงแต่บริษัทต่างๆ จะได้ที่ดินมาในต้นทุนที่ต่ำกว่ากับได้เปล่า มีหน้าซ้ำต้นทุนดังกล่าวจะยังไม่มี

การจ่ายจนกว่าบริษัทจะสร้างกำไรจากการประกอบการณ์แล้ว ในกรณีของนิคมเกษตรกรรมยางพารา หมายถึงบริษัทเวียดนามนั้นเช่าที่ดินโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่าฟรีเป็นเวลาถึง 6-7 ปีก่อนที่จะทำการกรีดน้ำยางขาย นอกจากนี้แล้ว บริษัทยังได้รับสิทธิพิเศษอื่นๆ อีก เช่น การยกเว้นภาษีอากรนำเข้าอุปกรณ์ต่างๆ สิทธิพิเศษต่างๆ จะมีมากขึ้นในเขตที่บริษัทลงทุนโดยที่ยังไม่มีโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ

นอกเหนือจากสิทธิประโยชน์และค่าเช่าที่ต่ำแล้ว บริษัทมีอำนาจต่อรองที่เหนือกว่ารัฐบาลลาว ในการหลบเลี่ยงไม่ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบต่างๆ เพื่อลดต้นทุนและความเสี่ยงต่างๆ อาทิ การต่อรองไม่ทำการศึกษาความเป็นไปได้ (feasibility study) ก่อนการอนุมัติโครงการ โดยบริษัทอ้างว่าหากจะให้ทำการศึกษา รัฐต้องระบุให้ชัดว่าที่ดินอยู่บริเวณใด การไม่ทำการศึกษาผลกระทบทางสิ่งแวดล้อมและสังคม (EIA, SIA) โดยบริษัทอ้างว่าใช้ต้นทุนสูงและเห็นว่าการปลูกไม้เศรษฐกิจนั้นเป็นการฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรมอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องทำการศึกษาแต่อย่างใด ตลอดจนการต่อรองขอสัมปทานที่ดินขนาดใหญ่แทนที่จะส่งเสริมการเกษตรแบบพันธะสัญญา โดยอ้างว่าแบบหลังนั้นมีความเสี่ยงในการควบคุมและการเก็บเกี่ยวสูง เนื่องจากชาวบ้านอาจเลือกไปขายกับแหล่งอื่น นอกจากนี้ บริษัทส่วนใหญ่มีกระบวนที่จะขอสัมปทานที่ดินขนาดใหญ่ติดต่อกัน โดยอ้างเหตุผลของการวางแผนระยะยาวเพื่อสร้างหลักประกันในเรื่องปริมาณวัตถุดิบหลังจากที่ได้มีการตั้งโรงงานแล้ว (คณะกรรมการการลงทุน 2007)

ด้วยอำนาจต่อรองที่สูงกว่าของกลุ่มทุน ในทางปฏิบัติ บริษัทจึงมักได้รับอนุมัติสัมปทานที่ดินก่อนที่จะมีการสำรวจพื้นที่จริง ในกรณีของบริษัทลาว-เวียดนาม ดักลัก และเย้าเตียงนั้น การตกลงและลงนามในสัมปทานที่ดินเกิดขึ้นก่อนการศึกษาความเป็นไปได้ทางเศรษฐกิจ ซึ่งหมายถึงเป็นการให้สัมปทานก่อนที่จะมีข้อมูลเกี่ยวกับจำนวนที่ดินที่มีอยู่จริงในทั้งสองแขวง สัญญาดังกล่าวได้กลายเป็นข้อผูกมัดให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น จำเป็นต้อง

จัดหาที่ดินมาให้แก่บริษัท และเมื่อไม่มีที่ดินว่างเปล่าเพียงพอ จึงต้องนำเอาที่ดินของประชาชนมามอบให้แก่บริษัทและเป็นการให้สัมปทานที่ดินโดยปราศจากแผนการจัดการที่ดิน (zoning) ใดๆ รองรับว่าที่ดินดังกล่าวมีศักยภาพ และเหมาะสมต่อการพัฒนาในแนวทางใด ด้วยความอ่อนแอในการอำนาจการต่อรอง และการขาดกลไกด้านกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมายในการควบคุมกำกับสัมปทานที่ดินรองรับ การหัน (เปลี่ยน) ดิน (ที่ดิน) ให้เป็นทุน จึงเป็นการเอื้ออำนวยให้กลุ่มทุนข้ามชาติสามารถเปลี่ยนทรัพยากรในลาวให้กลายเป็นความมั่งคั่งของตนได้อย่างง่ายดายโดยแท้

การเมืองว่าด้วยการอ่านภูมิทัศน์ชายแดน (ให้ล้าหลัง)

ข้ออ้างสำคัญที่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นในแขวงจำปาสักมักใช้เพื่อให้เหตุผลต่อการเอื้ออำนวยความสะดวกแก่บริษัทจากเวียดนามเพื่อเข้าสัมปทานที่ดินและปลูกยางพาราคือความยากจน ในรายงานของแขวงจำปาสัก เมืองบาเจียงถูกระบุให้เป็น 1 ใน 47 เมืองที่มีความยากจนมากที่สุดของประเทศที่รัฐจำเป็นต้องหาแนวทางการเปลี่ยนแปลงเพื่อให้หลุดออกจาก “สภาพที่ยากจนขั้นแสน” แต่คำถามสำคัญคือ จริงหรือที่ชาวบ้านในภาคใต้ของลาว ตกอยู่ในสภาพที่ยากจนอย่างแสนสาหัส อะไรที่รัฐเห็นว่าเป็นตัวชี้วัดสภาพความยากจนของประชาชน และสถานะการณดังกล่าว เป็นสิ่งเดียวกับที่รับรู้โดยประชาชนเองหรือไม่

การตอบคำถามดังกล่าวไม่ใช่เรื่องง่าย ทั้งนี้ ไม่ปรากฏว่าที่ผ่านมา ได้เคยมีงานสำรวจวิจัยเกี่ยวกับรายได้และการดำรงชีพของประชาชนในพื้นที่ที่รัฐได้ให้สัมปทานที่ดินอย่างเป็นทางการเป็นกิจจะลักษณะแต่อย่างใด หรือแม้แต่การสำรวจในส่วนของบริษัทเองก่อนที่จะเริ่มทำการถางและเปลี่ยนพื้นที่เป็นนิคมยางพารา แต่สิ่งที่น่าสนใจคือ แม้ว่าจะไม่เคยมีการศึกษาสำรวจระดับครัวเรือนที่ชัดเจน แต่วาทกรรมว่าด้วยความยากจนกลับแพร่กระจายไปในทุกๆ พื้นที่ที่มีการทำไร่ข้าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตที่สูงของลาว ภูมิทัศน์ในภาคใต้ของลาวที่เต็มไปด้วยไร่หมุนเวียนตามเขตที่สูง ได้ถูกวาดภาพ

ให้เป็นภูมิทัศน์แห่งความยากจน ล้าหลัง และตัดขาดจากตลาดภายนอก ความยากจนได้กลายเป็นเหตุผลสำคัญที่ถูกใช้ในนโยบายการยุติการถางป่าเฮ็ดไฮของรัฐ ตลอดจนการเปิดให้มีการสัมปทานที่ดินขนาดใหญ่ในภาคใต้ของลาว ในการให้สัมภาษณ์ของเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นแทบทุกคนในภาคใต้ของลาวถึงความจำเป็นที่ต้องให้มีการสัมปทานที่ดินขนาดใหญ่เพื่อปลูกยางพารา คำตอบที่มักได้รับคือ เพื่อ “บรรเทาความยากจน”

หากทว่านิยายเศรษฐกิจว่าด้วยความยากจนนี้ ไม่เพียงแต่ขัดกับข้อเท็จจริงในระดับพื้นที่โดยสิ้นเชิง แต่ยังบิดบังประวัติศาสตร์พัฒนาการทางเศรษฐกิจของชุมชนในภาคใต้ที่เติบโตและเปลี่ยนแปลงมาตลอดช่วงสมัย ซึ่งรัฐเองก็เป็นแรงขับเคลื่อนหนึ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง สิ่งที่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นมักเรียกขานว่า “การผลิตแบบจารีต” นั้น เป็นสิ่งที่ไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์การผลิตของภาคใต้ หากคำว่า “จารีต” นั้นหมายถึงการยึดถือแบบแผนการผลิตแบบดั้งเดิมอย่างยาวนานและไม่เคยเปลี่ยนแปลงในทางตรงข้าม การเป็นเมืองสำคัญในยุคการปกครองอินโดจีนของฝรั่งเศส ตลอดจนจนเป็นพื้นที่สำคัญของการต่อสู้ในยุคการปฏิวัติชาติลาวซึ่งสนามสู้รบอันสำคัญนั้นอยู่ในแขวงสาละวัน ได้ทำให้ชาวบ้านทั้งจากเมืองเหล่างามในแขวงสาละวัน และจากเมืองปากซ่อง ในแขวงจำปาสัก ต้องอพยพย้ายถิ่นไปตั้งหลักแหล่งใหม่ในที่ต่างๆ อยู่ตลอดเวลาในครั้งแรกของคริสต์ศักราชที่ 20 การหักร้างถางพง การปรับตัวเพื่อการดำรงชีพในสภาวะสงคราม ตลอดจนการตั้งหลักปักฐานใหม่ เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งปี 1975 อันเป็นปีที่สิ้นสุดสงคราม และนับตั้งแต่ลาวเปิดประเทศและหันเข้ามาหาการพัฒนาเศรษฐกิจแบบใหม่ในปี 1986 เป็นต้นมา ภาคใต้ของลาวได้ถูกจัดวางให้เป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์ในการเปลี่ยนการทำไร่ของเกษตรกรไปสู่อาชีพอื่นที่สร้างรายได้มากขึ้น และด้วยภูมิอากาศและภูมิประเทศอันอุดมสมบูรณ์ของบอลิเวน ได้ทำให้กาแฟ ได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่ได้รับการส่งเสริมที่สำคัญ นอกเหนือจากสักและกระวาน ทั้งนี้ เป็นที่ทราบกันดีในลาวว่ากาแฟอันเป็นพืชส่งออกสำคัญของลาวนั้น มีแหล่งผลิตที่สำคัญอยู่

ในสามแขวงหลัก คือ เซกอง สาละวัน และจำปาสัก

การสร้างภูมิทัศน์ของภาคใต้ให้เป็นดินแดนที่ยากจนโดยรัฐท้องถิ่นในลาวเพื่อปูทางให้กับนิคมเกษตรกรรมยางพารายังไม่อาจทำได้อย่างเนียนสนิทดังที่คิด แต่กลับต้องพบกับการทำลายภาพลักษณ์ของภูมิทัศน์ดังกล่าวอยู่ตลอดเวลา คำถามที่ว่า ที่ราบโบลีเวน ควรถูกพัฒนาไปในทิศทางใดได้กลายเป็นประเด็นที่เป็นที่สนใจในระดับชาติ ในการประชุมที่ดินระดับชาติในปี 2007 ซึ่งได้มีการประกาศยุติการให้สัมปทานที่ดินชั่วคราวนั้น นายกรัฐมนตรีบัวสอน บุพผาวัน ได้ยกกรณีการปลูกยางพาราในเมืองเหล่างาม ในแขวงสาละวัน และในเมืองบาเจียง ในแขวงจำปาสัก ซึ่งต่างก็อยู่ในที่ราบลุ่มโบลีเวน ว่าเป็นพื้นที่ที่ “เต็มไปด้วยความขัดแย้งเรื่องที่ดิน ทั้งที่ดินมีคุณภาพที่สูงและเหมาะที่จะปลูกพืชอย่างอื่นนอกจากยางพารา” นิยายว่าด้วยความยากจนกับการพยายามลบประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชนบนที่สูงจึงดำเนินไปอย่างไม่ราบรื่นนัก ที่น่าสนใจกัน การขัดกันในการให้ความหมายแก่ภูมิทัศน์ในภาคใต้ กลับบ่งบอกถึงภาวะความไม่ลงรอย หรือไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างรัฐท้องถิ่นและรัฐศูนย์กลางเป็นอย่างดี

การสูญเสียที่ดิน และการปรับตัวของพลเมืองชายแดน

ในภาคใต้ของลาว การดำเนินกิจการยางพาราอยู่ภายใต้อำนาจและอิทธิพลของกลุ่มทุนเวียดนาม ซึ่งเป็นไปในลักษณะของนิคมเกษตรกรรมขนาดใหญ่ คล้ายคลึงกับระบบที่เคยสถาปนาในยุคฝรั่งเศส โดยกลุ่มทุนที่ได้สัมปทานเป็นทั้งบริษัทของรัฐบาลเวียดนาม และกลุ่มร่วมทุนที่ได้รับการสนับสนุนจากรัฐประกอบไปด้วย 5 บริษัทหลักคือ บริษัทดักกลักรับเบอร์ บริษัทร่วมทุนเวียดนาม-ลาว บริษัทร่วมทุนเยาเตียง บริษัทร่วมทุนกวางมิงห์ และบริษัทร่วมทุนควาซา เกอูโค และมักขอสัมปทานในพื้นที่ขนาดใหญ่ แม้ว่าการขออนุมัติสัมปทานจะดำเนินไปตามลำดับขั้นที่รัฐส่วนกลางได้กำหนดไว้ การได้มาซึ่งที่ดินขนาดใหญ่ติดต่อกันเป็นผืนเดียวกัน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่ทำกินเดิมของชาวบ้านมักเกิดขึ้นจากการอำนวยความสะดวก

สะดวกของเจ้าหน้าที่ในระดับแขวงในท้องที่ ในทางปฏิบัติ บริษัทจึงมักจะเจรจากับผู้มีอำนาจในระดับแขวงเพื่อขอให้ช่วยทำการรวบรวมที่ดินจากชาวบ้านให้เป็นผืนเดียวกันแล้วส่งมอบให้กับบริษัท เจ้าหน้าที่ในระดับเมืองจะทำหน้าที่ในการลงเจรจากับผู้นำชาวบ้านและสมาชิกในหมู่บ้าน ในการดำเนินการรวบรวมที่ดิน ความรวดเร็วหรือล่าช้าในการรวบรวมที่ดิน ขึ้นอยู่กับระดับความใกล้ชิดและความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีอำนาจระดับแขวงในลาว และผู้มีอำนาจระดับแขวงในเวียดนาม และกลุ่มทุนจากเวียดนาม ในบางแขวงที่ระดับนำมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การรวบรวมที่ดินมักดำเนินไปอย่างรวดเร็ว เพียงไม่กี่เดือน ก็เปลี่ยนสภาพที่ทำกินของชุมชนให้กลายเป็นแปลงยางพาราในพริบตา การอ้างความชอบธรรมของรัฐเหนือที่ดินชาวบ้าน เพื่อส่งมอบให้กับทุนนิคมเกษตรกรรมยางพารา ดำเนินไปด้วยตรรกะว่าด้วยการใช้ประโยชน์อย่างถาวร ในทัศนะของรัฐ พื้นที่ไร่เหล้าและไร่ข้าวของชาวบ้าน เป็นพื้นที่ที่ชาวบ้าน ทำประโยชน์ในแบบจารีตดั้งเดิมที่ “ล่าหลัง” “ชั่วคราว” “ไม่มีความตั้งใจจริงในการพัฒนาที่ดิน” และ “ไม่มีแผนในการสร้างให้เกิดประโยชน์นอกเลย” พื้นที่เหล่านี้ จึงมักถูกยึดคืนโดยรัฐอย่างง่ายดาย และไม่ได้รับค่าชดเชย เพราะชาวบ้านเองก็ไม่ได้มีหลักฐานแสดงกรรมสิทธิ์ที่รัฐรับรองอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร สำหรับรัฐท้องถิ่นแล้ว นิคมเกษตรกรรมยางพาราได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเปลี่ยนแปลง ที่จะนำไปสู่การพัฒนาการที่ก้าวหน้าขึ้นของดินแดนที่ยากจนและห่างไกลความเจริญ เช่นภาคใต้ของลาว วาทกรรมว่าด้วยความยากจน ความล่าหลัง ความเกียจคร้าน ที่เคยเป็นวาทกรรมอมตะในยุคอาณานิคมในการกดบังคับชนใต้การปกครองของตน ได้ถูกนำกลับมาบิดผันใช้อีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ โดยรัฐในประชาชาติเดียวกันเอง

การเปลี่ยนแปลงที่ดินทำกิน ซึ่งเดิมเป็นไร่ข้าว และสวนพืชเศรษฐกิจชนิดต่างๆ อาทิ กาแฟ ทุเรียน และไม้ผลต่างๆ ให้กลายเป็นสวนยางพารา นั้นดำเนินไปอย่างรวดเร็วและฉับพลัน ผลก็คือชาวบ้านส่วนใหญ่ได้สูญเสียที่ดินไปแทบทั้งหมด ก่อให้เกิดการขาดแคลนข้าวอย่างรุนแรง และ

การสูญเสียรายได้จากการขายผลผลิตทางการเกษตรที่เคยเป็นรายได้หลักของชุมชน นอกจากนั้นแล้ว รายได้จากการขายข้าว และพืชเศรษฐกิจต่างๆ ก็ลดจำนวนลงอย่างมีนัยยะสำคัญ นอกจากนั้นแล้ว ในบ้านที่กระบวนการจัดหาที่ดินให้กับบริษัทปลูกยางพาราเป็นไปอย่างรวดเร็ว เช่น วังคะน่าน และอุดมสุข ในเมืองบาเจียง พบว่าป่าใช้สอยที่เคยเป็นแหล่งของป่าตามธรรมชาติและอาหารที่สำคัญ ต่างก็ถูกทำลายไปจนหมดสิ้น ทั้งนี้ ไร่เหล้าซึ่งเป็นทั้งแหล่งอาหารและแหล่งรายได้จากการเก็บพืชพันธุ์ต่างๆ เพื่อขาย ต่างก็ถูกทำลายไปด้วยเช่นกัน อาหารที่มาจากแหล่งน้ำธรรมชาติ เช่น ลำห้วยและหนองต่างๆ ก็ลดจำนวนลง อันเนื่องมาจากสารเคมีที่ใช้ในนิคมยางพาราอีกด้วย

การสูญเสียฐานเศรษฐกิจที่สำคัญ 3 ประเภทของชุมชน คือ ไร่ (ไร่ข้าว ไร่เหล้า), สวน และพื้นที่ป่า เปรียบเสมือนการตัดช่องทางทางการดำรงชีพทุกช่องทางของประชาชน และกลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนเกษตรกรรมต้องผันตนเอง ให้กลายเป็นแรงงานรับจ้างโดยปริยาย อย่างไรก็ตาม การจ้างงานในนิคมเกษตรกรรมยางพารา ก็เป็นไปอย่างไม่แน่นอน โดยบริษัทเลือกใช้วิธีการจ้างงานแรงงานตามปริมาณงานที่มี ในระยะแรกของการบุกเบิกพื้นที่ มีปริมาณจำนวนมาก การจ้างงานจึงเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ชาวบ้านจำนวนหนึ่งจึงพึงพอใจต่อรายได้ที่เป็นตัวเงิน แต่เมื่อผ่านไป 2-3 ปี งานได้ลดปริมาณลง การจ้างงานจึงลดลงมากกว่าครึ่ง เช่นเดียวกับค่าแรงที่ลดลง ทำให้ชาวบ้านเกือบทั้งหมด ต้องดิ้นรนเพื่อหางานทำในพื้นที่อื่นๆ การใช้ระบบการจ้างงานรายขึ้น ดังกล่าวนับเป็นยุทธศาสตร์การกดขี่แรงงานที่สำคัญของนิคมเกษตรกรรมยางพาราที่การคงสภาพกึ่งแรงงานกึ่งชาวนาของชาวบ้านไว้ ได้ทำให้ทุนยางพาราไม่จำเป็นต้องรับผิดชอบใดๆ ต่อการจ้างงาน หรือสวัสดิการของคนงาน โดยผลกระทบทั้งหมดให้กับชาวบ้านและหมู่บ้าน ด้วยสถานะที่ยังคงเป็นเกษตรกรของตน

การสูญเสียที่ดินขนาดใหญ่ของชาวบ้านในภาคใต้ของลาว ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้อดีตเกษตรกรเหล่านี้ จำเป็นต้องเดินทางเข้าสู่

นิคมฯ เพื่อหางานทำ การปรับตัวต่อตารางการทำงานที่เคร่งครัดในนิคม ไม่ใช่เรื่องง่าย และชาวบ้านหลายคน แสดงความคับแค้นใจต่อภาวะการณดังกล่าว และต่อภาวะที่ต้องสูญเสียที่ดินที่ตนไม่ได้ยินยอมพร้อมใจ แต่ก็ไม่มีทางเลือก กระบวนการกลายเป็นแรงงานของชาวบ้านในภาคใต้ของลาว แตกต่างไปจากยุคอาณานิคม ตรงที่การกลายเป็นแรงงานดังกล่าว เป็นไปอย่างเฉียบพลัน สูญเสีย และไม่ทันตั้งตัว ต่างไปจากในยุคอาณานิคม ที่ชาวบ้านในยุคนั้น ยังสามารถร้องเรียนต่อทางการได้ หากเห็นว่ากระบวนการเข้าถึงที่ดินนั้นเป็นปัญหา หากแต่ในยุคสังคมนิยม การร้องเรียนดังที่ว่า เป็นสิ่งที่ไม่อาจกระทำได้ การถูกบังคับให้กลายเป็นแรงงานจึงเป็นไปในสถานะที่คนงานยังคงรู้สึกว่าเขาเองมีวิถีชีวิตที่เป็นเกษตรกรอยู่ตลอดเวลา เพราะยังคงอยู่อาศัยในหมู่บ้านเดิม³⁰ แต่กลับต้องมาทำงานในนิคมฯ ที่แย่งชิงที่ดินของตนไปอย่างไม่เป็นธรรม ชาวบ้านที่พอจะปรับตัวได้บ้างคือครัวเรือนที่ยังพอมีที่นาอยู่บ้าง บางครอบครัวที่พอมีทุนอยู่บ้าง ก็เลือกที่จะไปเช่าที่ดินของหมู่บ้านใกล้เคียงเพื่อปลูกข้าว หรือนุ้กเบิกที่นาเพิ่ม แต่ครัวเรือนเหล่านี้ก็มีไม่มากนัก

สรุป

กว่าหนึ่งศตวรรษของการเดินทางกว่าค่อนโลกของยางพาราจากอเมริกาใต้มายังอินโดจีน ต้นไม้พื้นเมืองแห่งลุ่มน้ำอเมซอนชนิดนี้ได้กลายเป็นพลังขับเคลื่อนสำคัญของโลกอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งโลกแห่งยานยนต์ ทั้งในซีกโลกตะวันตกและตะวันออก พัฒนาการแห่งความรวดเร็วในโลกอุตสาหกรรม จึงเป็นกระบวนการที่แยกไม่ออกจากกระบวนการปรับตัวในแนวทางต่างๆ กันของสังคมเกษตรกรรมในภูมิภาคนี้ตลอดช่วงเวลาประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา นับจากยุคอาณานิคม มาจนถึงยุคที่ระบบการเมืองได้เปลี่ยนไปเป็นสังคมนิยม

ในอินโดจีน ยางพารา ได้สถาปนาตนเองผ่านระบบนิคมเกษตรกรรม อันเป็นรูปแบบการผลิตภายใต้ทุนนิยมอาณานิคม ที่ผูกขาดการสะสมทุน

และเข้าถึงตลาดโดยกลุ่มทุนขนาดใหญ่ไม่กี่กลุ่ม ภายใต้ความสัมพันธ์ด้านแรงงานแบบกดบังคับเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการขูดรีดส่วนเกินจากแรงงานให้มากที่สุด อันเป็นตรรกะที่บ่อนทำลายตัวของมันเองภายใน เพราะในท้ายที่สุดแล้ว กลับกลายเป็นตรรกะที่นำพาระบบนิคมฯ ขนาดใหญ่ดังกล่าวไปสู่จุดจบในปลายปลายศตวรรษที่ 20 ที่น่าสนใจก็คือ แม้จะนิคมเกษตรกรรมยางพารา จะเป็นมรดกของอาณานิคมที่บรรพบุรุษของชาวแม่โขงชิงชัย ด้วยความทรงจำอันขมขื่น แต่ระบบดังกล่าว กลับยังคงตกทอดสืบต่อมาจนปัจจุบัน แม้ว่าภูมิภาคนี้จะสลัดตนเองหลุดออกจาก การตกอยู่ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสมานานแล้วก็ตามที่

การกลับมาอีกครั้งของยางพาราในศตวรรษที่ 21 เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐ ทุน และเกษตรกร ที่ซับซ้อนอย่างยิ่ง ในประเทศที่รัฐส่วนกลางไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จเหนือรัฐท้องถิ่นดังเช่นลาว และด้วยเงื่อนไขในความต่างของสถานะทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศในแม่โขง ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ข้ามพรมแดนระหว่างรัฐชายแดน และระหว่างทุนและเกษตรกรชายแดน ได้กลายเป็นพลังขับเคลื่อนที่สำคัญในการแผ่ขยายตัวของยางพาราจากประเทศที่มีทุนเหนือกว่า ข้ามพรมแดนเข้าสู่ประเทศที่มีอำนาจทางเศรษฐกิจต่ำกว่า หากแต่มีทรัพยากรอันอุดม เช่น ลาว การเกิดขึ้นและขยายตัวของทุนนิยมชายแดน อันเป็นคุณลักษณะของระบอบยางพาราในแม่โขง ไม่ได้ถูกผลักดัน หรือกำหนดด้วยตรรกะของตลาดเสรีเพียงเท่านั้น หากแต่แตกหน่อออกผลจากความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการระหว่างรัฐท้องถิ่นและทุนข้ามชาติ ทั้งนี้โดยมีวาทกรรมชุดต่างๆของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวาทกรรมว่าด้วยความยากจนและความล้มเหลวของชายแดน ทำหน้าที่ในการรองรับความชอบธรรมของการขยายตัวของทุนชายแดนดังกล่าว

สำหรับเกษตรกรแล้ว ยางพารา ไม่ได้มีความหมายเช่นเดียวกับที่นิยามโดยรัฐ ในเงื่อนไขที่รัฐชายแดน ร่วมมือกับทุนข้ามชาติ ในการเอื้ออำนวยให้การเข้ายึดครองที่ดินเป็นไปอย่างง่ายดาย ปลอ่ยให้ทุนชายแดน

ดำเนินไปโดยปราศจากการควบคุมกำกับ ไร้กฎเกณฑ์มาตรฐานใดๆ และปราศจากความรับผิดชอบ ประสบการณ์ของเกษตรกรผู้สูญเสียที่ดิน คงไม่ต่างไปจากเกษตรกรในไคซินจีน และกัมพูชาในยุคอาณานิคมฝรั่งเศสเท่าใดนัก ยางพาราได้กลายเป็นเครื่องมือของทุนต่างชาติ ในการเปลี่ยนทั้งที่ดินและแรงงานของเกษตรกรเหล่านี้ให้กลายเป็นสินค้าราคาถูก อย่างจำยอมและไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ หากแต่ความแตกต่างประการสำคัญก็คือ ภายใต้พันธะของความเป็นพลเมืองในระบบสังคมนิยม การชักจูง หลบหนี หรือกระทั่งขัดขึ้น เช่นที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ ไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้อีกต่อไปในปัจจุบัน การกระจุกตัวของทุนชายแดน ตลอดจนการดำเนินการตามอำเภอใจของรัฐชายแดน ได้กลายเป็นชนวนสำคัญของความตึงเครียดระหว่างรัฐส่วนกลาง และรัฐท้องถิ่น ตลอดจนการพยายามของรัฐส่วนกลาง ในการเข้ามาควบคุม กำกับทุนชายแดน ให้ดำเนินไปแนวทางที่สร้างปัญหาน้อยที่สุด ซึ่งยังคงไม่ประสบความสำเร็จแม้ในปัจจุบัน

เชิงอรรถ

1. บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการ “ข้ามพรมแดนแห่งความรู้สังคมศาสตร์ไทย: สัมมนาวิชาการเพื่อเป็นเกียรติแก่ ศาสตราจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์” 5-6 มกราคม 2551 ณ โรงแรมดิอิมพีเรียลเชียงใหม่ รีสอร์ท อำเภอแม่ริม จังหวัดเชียงใหม่ จัดโดยภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ร่วมกับศูนย์ภูมิภาคเพื่อสังคมศาสตร์และศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน) คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ผู้เขียนขอขอบคุณผู้อ่านบทความภายนอกที่กรุณาให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อการปรับปรุงบทความ อย่างไรก็ตาม ความผิดพลาดที่มีจากบทความย่อมเป็นของผู้เขียนเอง
2. คุณูปการสำคัญของงานของมินท์คือการพิจารณาชนชั้นชาวนา ด้วยกรอบคิดในเชิงความสัมพันธ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กับระบบทุนนิยม ในแง่นี้ กำเนิดของชาวนาแคริบเบียนนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับพัฒนาการของระบบนิคมเกษตรกรรม กลุ่มที่เรียกว่าชาวนานั้นไม่ใช่กลุ่มชนที่มีมาตามธรรมชาติ แต่ดั้งเดิม ให้อยู่หากินตามประเพณี แต่เป็นสิ่งที่ก่อรูปขึ้นมาใหม่ (reconstituted) ที่มีความแตกต่างและหลากหลาย นับแต่ squatter หรือผู้ที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในที่ดินในยุคเริ่มแรกหลังจากการยึดครองของคนขาว พวก yeomen หรือคนงานในระบบพันธะสัญญา กับนิคมเกษตรกรรมของทุนนิยมอาณานิคมยุโรปที่สิ้นสุดสัญญาการว่าจ้างแล้ว rural proletarians หรือพวกกรรมกรชนบทที่รับจ้างในนิคมเกษตรกรรม ไปจนถึงพวก proto-peasantry คือพวกที่แม้จะถูกเกณฑ์เป็นแรงงานทาส แต่ก็ยังคงทำการเกษตรอยู่ และพวก runaway peasantries หรือ maroons ที่หนีจากระบบอำนาจอาณานิคมเข้าไปตั้งถิ่นฐานลึกเข้าไปในเขตป่าลึก และทำเกษตรแบบยังชีพ มินท์เห็นว่าวิถีการปรับตัวของชาวนาหลากหลายประเภทนี้ เป็นวิถีทางแห่งการตอบโต้และต่อต้านต่อระบบ นิคมเกษตรกรรม และความแตกต่างภายในสิ่งที่เรามักเรียกว่า ชาวนานี้เป็นองค์ประกอบสำคัญของสังคมแคริบเบียน (Mintz 1985)
3. *Havea brasiliensis* เป็นหนึ่งในอีกกว่า 20 สายพันธุ์ดั้งเดิมของยางพารา (hevea) ในลุ่มน้ำอเมซอน
4. ในยุคเริ่มแรกนั้น แม้ว่าชาวยุโรปจะรู้สึกตื่นเต้นกับพืชชนิดนี้ แต่ยางพาราก็ไม่ได้ถูกจัดว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่ควรค่าแก่การลงทุนนับแต่แรก ทั้งนี้ยางพารานั้นต่างจากพืชอาหารของรัฐอาณานิคมชนิดอื่นๆ เช่น อ้อย หรือกาแฟ ตรงที่ว่าจะหาจะค้นพบประโยชน์ที่สร้างรายได้ของพืชชนิดนี้นั้น ก็กินเวลานานนับศตวรรษทีเดียว Charles de la Condamine นักเดินทางชาวฝรั่งเศสผู้นำก้อนยางพารากลับจากเปรูในปี 1735 และส่งต่อไปให้กับ Fresnau นักวิศวกรรมซึ่งประจำการอยู่ที่อาณานิคมฝรั่งเศส Guiana ทำการศึกษาและ ได้สรุปว่าวัตถุดิบดังกล่าวเป็นเพียงน้ำมันยางที่เข้มข้นประเภทหนึ่งเท่านั้น ในเวลาต่อมา Magellan ชาวโปรตุเกส จึงค้นพบว่าก้อนยางพารานั้น สามารถใช้ประโยชน์เป็นอย่างลบลได้ ทั้งยังสามารถใช้เป็นภาชนะกันกระแทกในการขนส่งเหล้าองุ่นทางเรืออีกด้วย แต่ประโยชน์ดังกล่าว ก็ยังไม่สามารถทำให้ยางพารากลายเป็นพืชที่มีมูลค่าทางการค้าขึ้นมาได้ ในเวลาต่อมา Macquer นักวิทยาศาสตร์ชาวอังกฤษได้ใช้ยางพาราในการประดิษฐ์หลอดยางที่ยืดหยุ่นได้ หลังจากนั้น

ต่อมา นักประดิษฐ์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นช่างทอง Bernard นักสมุนไพรร Winch, Grossart, Landolles และคนอื่นๆ ต่างก็พาทำการทดลองเพื่อคิดค้นประโยชน์จากยางพารากันขนานใหญ่ ในปี 1820 นักลงทุนอุตสาหกรรมชาวอังกฤษ Nadier ได้ประดิษฐ์เส้นด้ายยางพาราขึ้น และพยายามใช้ด้ายดังกล่าวในอุตสาหกรรมสิ่งทอ ในขณะเดียวกันในอเมริกาเอง การใช้ยางพาราเพื่อพัฒนาเป็นเส้นกันฝน รองเท้าบูต ก็กำลังสร้างความตื่นเต้นให้กับอุตสาหกรรมสิ่งทอในนิวยอร์กแลนด์ จนมีการตั้งโรงงาน Rosburg ขึ้นในปี 1832 อย่างไรก็ตามการใช้ยางพาราธรรมชาติในยุคนั้น ต้องเผชิญกับการแข็งตัวของยางในฤดูหนาว และการหลอมละลายในฤดูร้อน ยังผลให้สินค้าที่ผลิตจากยางพาราเปลี่ยนรูปตามอุณหภูมิ จนกระทั่งปี 1839 ชาร์ลส์ กูดเยียร์ จึงได้ค้นพบวิธีที่จะทำให้ยางธรรมชาติคงรูปโดยบังเอิญ ด้วยการ vulcanization อันเป็นกระบวนการทางเคมีที่ใช้ความร้อนสูงและกรดกำมะถันในการทำใหยางธรรมชาติแข็งตัว แต่ยี่สิบหนึ่งทศวรรษต่อการแปรปรวนของอุณหภูมิและผิวหน้าเรียบไม่เหนียวเหนอะหนะ นับแต่นั้นมา อุตสาหกรรมยางพาราจึงเริ่มขยายตัวอย่างกว้างขวาง โดยยางธรรมชาติถูกนำไปผลิตสายยาง ยางรถ ยางวง แผ่นยาง รองเท้า ฯลฯ อย่างไรก็ตาม ยุคแห่งยางพารา หรือ Rubber Boom เริ่มต้นอย่างจริงจังเมื่อจักรเยาน์ ได้กลายเป็นพาหนะที่ใช้กันอย่างกว้างขวางในโลกตะวันตก นับตั้งแต่ปี 1900 เป็นต้นมา การเติบโตของอุตสาหกรรมยานยนต์ และอุตสาหกรรมยางรถยนต์ ได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญของการขยายตัวในการปลูกยางพาราทั่วพื้นที่อาณานิคมตะวันตก (www.iisrp.com/WebPolymers/00Rubber_Intro.pdf, 9/12/2007; Weinstein 1983; Dean 1987) มีการประมาณกันว่า ในขณะที่ต้นทุนต่อแรงงานกรีตยางในบราซิลคิดเป็น 337 ปอนด์ต่อแรงงาน ในปี 1910 ในเอเชีย นั้น ต้นทุนต่อแรงงานกรีตยางต่ำกว่ามาก คือประมาณ 210 ปอนด์ต่อแรงงาน นอกจากนี้แล้ว ไม่เพียงแต่แรงงานในเอเชียจะถูกกว่าเท่านั้น แต่ยังมีผลิตภาพสูงกว่าถึงร้อยละ 80 (Dean 1987).

5. แรงงานพันธะสัญญา (indentured labor) นั้น มักได้รับการขนานนามว่า เป็นแรงงานทาสประเภทหนึ่ง ซึ่งการเกณฑ์แรงงานดังกล่าว มักเริ่มจากการให้แรงงานกู้เงินเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการเดินทางมายังนิคมเกษตรกรรม แรงงานจะทำงานใช้หนี้ดังกล่าว ด้วยค่าแรงที่ต่ำ สัญญาการจ้างงานมักกินระยะเวลา 3-6 ปี ด้วยเงื่อนไขการทำงานที่ค่อนข้างโหดร้ายทารุณ กล่าวคือ เวลาทำงานยาวนาน อาหารที่มีคุณภาพต่ำ และไม่มีสวัสดิการใดๆ แรงงานมักถูกลงโทษทางร่างกายเสมอ หากพบว่าทำงานล่าช้า หรือไม่ปฏิบัติตามที่ต้องการ แรงงานที่หลบหนีออกนอกนิคมฯ มักถูกจับกลับมาแล้วลงโทษอย่างทารุณ Giacometti ให้ความเห็นว่า สำหรับนายจ้างแล้ว แรงงานดังกล่าวอาจคุ้มเสียยิ่งกว่าทาส เนื่องจากไม่ได้มีฐานะเป็นสมบัติของเจ้านิคมเกษตรที่ต้องคอยดูแล และไม่ต้องยุ่งเกี่ยวกับครอบครัวของแรงงาน (1993: 38 อ้างใน Gordon 2004:) ภาวะการทำงานที่ทารุณ ทำให้แรงงานหลบหนีออกนอกนิคมเกษตรกรรมอยู่เนืองๆ หรือมิเช่นนั้น ก็กลายเป็นชนวนประท้วงและต่อต้านในหลายๆ นิคม (ดู Stoler 1985) สำหรับแรงงานที่อยู่จนสิ้นสุดสัญญา มักอยู่ในสภาพที่ทรุดโทรม ดังคำเรียก “ส้มที่ถูกสูบ” (sucked oranges) ที่ใช้กับแรงงานอินเดียที่กลับบ้านในภาวะหมดสภาพ หลังการทำงานอย่างหนักในนิคมเกษตรของแหลมมลายู (Gordon อ้างแล้ว)

6. ยุคทองของยางพาราอยู่ในปี 1910 ซึ่งยางพารามีราคาสูงที่สุด แม้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่

ที่ 1 ยางพาราจะมีราคาลดต่ำลง แต่ก็ได้รับการคุ้มครองจากรัฐอาณานิคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นสินค้ายุทธศาสตร์ที่มีความสำคัญต่อประเทศเป็นอย่างดี ในขณะที่สหรัฐอเมริกา ในฐานะประเทศผู้ซื้อสินค้ายางพารารายใหญ่ที่สุดของโลก ก็เริ่มสนใจที่จะลงทุนในนิคมเกษตรด้วยตนเอง ทั้งในมลายูและในบราซิล เพื่อทำลายการผูกขาดของอังกฤษและดัตช์ เฮนรี ฟอร์ด เจ้าของกิจการผลิตรถยนต์ในอเมริกา ถึงกับลงทุนกว้านซื้อที่ดินขนาดใหญ่ในบราซิล และเริ่มลงมือปลูกยาง แต่ไม่ประสบความสำเร็จและไม่เคยได้ส่งออกยางจากลุ่มน้ำอเมซอน ดังที่ตั้งใจ นับตั้งแต่ปี 1920 เป็นต้นมา ราคายางเริ่มตกต่ำลงเรื่อยๆ ในปี 1922 อังกฤษในฐานะที่เป็นผู้ส่งออกยางพาราร้อยละ 75 ของยางพาราส่งออกทั่วโลก ได้ออกแผนสตีเวนสัน (Stevenson Plan) ในการจำกัดโควตาการส่งออกยางพารา เพื่อรักษาระดับราคายางพาราไม่ให้ตกต่ำจนเกินไป แผนดังกล่าว ไม่ได้รับความร่วมมือจากดัตช์ และก่อให้เกิดความไม่พอใจจากสหรัฐอเมริกา ผู้ซื้อรายใหญ่ของโลก จนทำให้ต้องพยายามพัฒนายางสังเคราะห์เพื่อตอบโต้อังกฤษ ราคายางสูงขึ้นเล็กน้อยหลังปี 1924 แผนสตีเวนสันได้ถูกยกเลิกไปในปี 1928 แต่ราคายางก็ไม่ได้สูงขึ้นมากนัก การเปลี่ยนแปลงในเทคโนโลยีการผลิตยางล้อรถยนต์ที่เพิ่มความคงทนและยืดอายุการใช้งานของยางรถยนต์มากยิ่งขึ้น มีส่วนทำให้ความต้องการยางพาราไม่ได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างก้าวกระโดด ในช่วงเศรษฐกิจโลกตกถอยนับแต่ 1930 เป็นต้นมาทำให้ราคายางเริ่มตกลงอีกครั้ง ทำให้ผู้ผลิตยางต้องหันไปหามาตรการการควบคุมราคายางอีกครั้ง ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นกลายเป็นผู้บริโภทยางพาราที่สำคัญ ทั้งนี้เพื่อใช้ในกิจการสงคราม

7. ในยุคอาณานิคมนั้น ฝรั่งเศสได้แบ่งพื้นที่ปกครองของตนเองที่เรียกว่าอินโดจีน ออกเป็น 5 ส่วนคือ ประเทศอาณานิคมโคชินจีน (มี ไซ่ง่อนเป็นเมืองหลวง และ Governor General เป็นผู้บริหาร) และดินแดนภายใต้อาณัติปกครองอีก 4 แห่ง ได้แก่ อันนัม ดังเกีย กัมพูชา และลาว (มี Resident General เป็นผู้บริหาร)

8. ตามบันทึกของนักพฤกษศาสตร์ชาวฝรั่งเศสสองพี่น้อง คามิลและองเดร สไปร์ (Camile and Andre Spire) กล้ายางพาราถูกนำมาจากแหลมมลายูโดยเมอร์ลีเออร์ เซลิกแมนน์ นับแต่ปี 1892 แต่ไม่มีข้อมูลแน่ชัดหลังจากนั้นว่าได้ถูกนำไปปลูกไป ณ ที่ใด (1906 อ้างใน Scolomb 2007:11-12) โรเบควอน (Robequain 1944) บันทึกไว้ว่า ยางพารานั้นถูกนำมาจากมลายูโดยนักเภสัชกรรมของกองทัพ นามว่าราวลส์ จำนวน 2,000 กล้า ในปี 1897 เพื่อนำไปทดลองปลูกที่สวนพฤกษศาสตร์ที่ไซ่ง่อน ต่อมาในปี 1898 กล้าพันธุ์จำนวน 1,000 กล้าได้ถูกนำไปเพาะที่สวนทดลองของรัฐบาลที่ โอ่ง เยม ในจังหวัดพุทธรักษา โรเบควอนเห็นว่า ในตอนแรกเริ่มนั้น การทดลองดังกล่าวไม่ได้รับความสนใจมากนัก แม้จะได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากนักวิทยาศาสตร์เช่นคาปัส (G. Capus) และ นายแพทย์ อเล็กซานเดร เยอร์ชิน โดย ดร.เยอร์ชินเองได้ทดลองปลูกกล้ายางพาราด้วยตนเอง จำนวน 400 กล้าในพื้นที่ของตนเอง คาปัสเองเป็นผู้นำเมล็ดพันธุ์ยางพาราจำนวน 6,000 เมล็ดมาจากโคลอมโบ ประเทศศรีลังกา และทดลองปลูกในพื้นที่บริเวณใกล้เคียงกับเยอร์ชิน นักลงทุนในยุคนั้นรับเอากล้ายางไปปลูกเพียงเพื่อให้ร่มเงาแก่ต้นกาแฟ จนกระทั่งเมื่อ เบลลันด์ (Belland) หัวหน้าฝ่ายสืบสวนในไซ่ง่อน ได้ทดลองปลูกยางพาราจำนวน 15,000 ต้นใน พุ หนวน ซานเมืองไซ่ง่อน

ในปี 1898 และเริ่มกรีดยางได้ในปี 1905 ในปีถัดมา รายได้ที่เขาได้รับการขายยางสูงถึงหนึ่งแสนฝรั่งเศส นับแต่นั้นเป็นต้นมา กระแสการปลูกยางจึงเริ่มขยายตัวออกไปอย่างกว้างขวางทั่วโคชินจีน นักลงทุนได้ซื้อเมล็ดพันธุ์ทั้งจากเบลลิงด์ และจากศรีลังกา ชาว และสิงคโปร์ (Robequain อ้างแล้ว หน้า 202)

9. นิคมเกษตรกรรมยางพาราดังกล่าวเป็นของนายทุนเบลเยียม ชื่อว่า Hallet เส้นพรมแดนที่เป็นแนวตรงอย่างผิดธรรมชาติอันเกิดจากการถอยเส้นแบ่งระหว่างแคว้นทั้งสองในยุคอาณานิคม ยังสามารถเห็นได้จากแผนที่ในปัจจุบัน (Scolomb 2007; Robequain 1944)

10. เคลียร์ (Cleary 2003) ได้แบ่งการขยายตัวของนิคมเกษตรกรรมยางพาราในอินโดจีนเป็นสองยุค ในยุคแรกคือช่วงทศวรรษที่ 1920s มักเป็นนิคมเกษตรกรรมของบริษัทและกลุ่มทุนขนาดใหญ่ เช่น มิซึบิชิ และ Société Financier de Caotchoucs ในสามจังหวัดหลักของโคชินจีน คือ Bien Hao, Thu Dau Mot และ Tay Ninh ในระยะที่สอง ระหว่าง 1928-33 นิคมเกษตรกรรมมีขนาดเล็กลง และเป็นของนักลงทุนรายย่อยแต่ละราย โดยมีพื้นที่ขยายไปทางทิศตะวันออกของโคชินจีน ในจังหวัด Bac Lien Rach Gia และ Soc Trang

11. โคชินจีนถือเป็นแหล่งนิคมเกษตรกรรมยางพาราที่ใหญ่ที่สุด รองลงมาคือกัมพูชา และอินโดนีเซีย การส่งออกยางพารานั้นมีมูลค่าที่สูงถึง 280 ล้านดอลลาร์ในปี 1926 ก่อนจะลดต่ำลงจากการจำกัดโควตาของแผนสตีเวนสัน (Stevenson Plan) เพื่อรับมือกับภาวะราคายางตกต่ำ และภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก แต่ราคายางของฝรั่งเศส ก็ได้รับการพยุงราคาช่วยเหลือจากรัฐตลอดมา เนื่องจากถือว่าเป็นสินค้าที่สำคัญทางอุตสาหกรรมและทางการทหารของประเทศ ราคายางพาราได้ไต่ขึ้นสูงอีกครั้งในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง เมื่อยางพาราได้กลายเป็นสินค้าที่เป็นยุทธปัจจัยสำคัญทางการทหาร ที่แม้แต่นาซีเยอรมันก็ยังสั่งซื้อจากอินโดจีน ในกัมพูชานั้น บริษัทฝรั่งเศสครอบครองนิคมเกษตรกรรมยางพาราอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งหลังจากกัมพูชาได้รับเอกราชแล้วในทศวรรษที่ 1950 ซึ่งในขณะนั้น กัมพูชายังคงเป็นประเทศที่ผลิตยางธรรมชาติใหญ่ที่สุดเป็นอันดับ 6 ของโลก (Tully 2002: 312-13)

12. ผู้ถือครองที่ดินรายย่อยเพื่อลงทุนปลูกยางพารานั้นมีอยู่บ้าง แต่ยังคงเป็นชาวฝรั่งเศส ทั้งที่เป็นอดีตทหาร หรือเจ้าหน้าที่และพนักงานที่ทำงานอยู่ในอาณานิคมอินโดจีน (Cleary 2003)

13. ในแหลมมลายูของอังกฤษนั้น ในบรรดานิคมเกษตรกรรมยางพาราทั้งหมด ร้อยละ 39 เป็นนิคมที่มีพื้นที่น้อยกว่า 40 เฮกตาร์ ซึ่งในจำนวนนี้ ร้อยละ 54 เป็นเจ้าของที่เป็นชาวจีน อินเดีย และมลายู ในเขตปกครองของดัทช์ ยางพาราที่ผลิตโดยชนพื้นเมืองมีสัดส่วนประมาณ ร้อยละ 50 ของยางพาราส่งออกทั้งหมด (Robequain 1944:208) ในขณะที่ในประเทศไทย การลงทุนในยางพาราในภาคใต้ของไทยโดยนายทุนจีนจากมลายูและสิงคโปร์ เป็นไปในรูปแบบการถือครองรายย่อยทั้งสิ้น

14. ยกเว้นกาแฟ ซึ่งลงทุนโดยบริษัท Commerciale du Laos ใน Haut-Mekong และ Bolovens นับแต่ปี 1922 (Stuart-Fox 1995)

15. ทักษะในการมองลาวที่เชื่อมโยงกับเวียดนาม มีนัยยะทางการเมืองด้วยเช่นกันโดยฝรั่งเศสต้องการที่จะแยกลาวออกจากไทย ด้วยวิธีคิดเช่นนี้ ลาวจึงถูกมองว่าเป็นดินแดนที่ถูกปิดล้อม และไร้ทางออก (land lock) จนกว่าจะมีการสร้างถนนเชื่อมโยกับส่วนอื่นๆ ของอินโดจีน

16. เมื่อเปรียบเทียบกับเวียดนามแล้ว ฝรั่งเศสเห็นว่าชาวลาวส่วนใหญ่ “เกียจคร้าน” และ “ไม่ใส่ใจที่จะพัฒนาทรัพยากรที่ดินมืออยู่ใต้ออกเงยขึ้นมา” หรือจะทำงานก็ต่อเมื่ออยู่ภายใต้เงื่อนไขบังคับเท่านั้น ทักษะดังกล่าว มีส่วนที่ทำให้ฝรั่งเศสมักคัดเลือกเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นที่เป็นคนเวียดนามมากกว่าคนลาวในงานบริหาร และใส่ใจในการยกระดับงานบริหารในลาวน้อย ทั้งในแง่บุคลากรและเงินสนับสนุน ฝรั่งเศสมักมีข้อสรุปล่วงหน้าไว้ก่อนแล้วว่า คนลาวไม่สามารถที่จะเป็นงานที่ดีได้ (Stuart-Fox 1995)

17. ชาวอินันัมที่อพยพเข้ามาทำนาในที่ราบลุ่มแม่น้ำโขง ได้รับการสรรเสริญจากรัฐอาณานิคมฝรั่งเศสว่า มีความขยันขันแข็ง รู้จักพัฒนาเทคโนโลยีในการทำนาที่สามารถทำการผลิตได้ปีละ 2 ครั้ง ในพื้นที่ที่ชาวลาวมักทิ้งให้ว่างเปล่า ทั้งยังมีธรรมชาติของการทำมาหากินและการเป็นพ่อค้า รู้จักเพิ่มพูนรายได้ อันเป็นคุณลักษณะซึ่งฝรั่งเศสเห็นว่าไม่มีในชาวลาว (Stuart-Fox 1995) แน่่อนที่ว่าทักษะคิดดังกล่าว ย่อมเต็มไปด้วยอคติทางชาติพันธุ์ โดยที่ชาวลาวเองย่อมมีความเห็นที่แตกต่างออกไป

18. ในปี 1939 จำนวนผู้อพยพจากเวียดนามสูงถึง 39,000 คน ซึ่งทำให้ในบางเมือง เช่น ท่าแขก ชาวเวียดนามกลายเป็นประชากรส่วนใหญ่ของเมือง

19. ในสถานการณ์ดังกล่าว ชาวเวียดนามส่วนใหญ่หากไม่อพยพกลับเวียดนาม ก็ย้ายมาตั้งถิ่นฐานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

20. จากการขายต่อที่ดินที่ได้รับสัมปทานมา

21. ผู้ที่มีสิทธิ์ขอสัมปทานได้แก่พลเมืองของฝรั่งเศสเท่านั้น ข้อกำหนดดังกล่าว จึงตัดสิทธิ์ชาวจีน หรือชนชาติผิวขาวอื่นที่อาศัยอยู่ในอินโดจีน

22. ทั้ง มินท์ เกียร์ตซ์ และสโตเลอร์ ต่างชี้ให้เห็นถึงความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างวิธีการผลิตแบบยังชีพ (mode of subsistence) และเศรษฐกิจนิคมเกษตรกรรม สำหรับมินท์ การกลับไปเป็นชาวนาอีกครั้งของแรงงาน (reconstituted peasantry) เป็นวิถีทางหนึ่งในการปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ในการเผชิญหน้าต่อการขยายตัวของทุนนิคมอาณานิคม ในขณะที่สโตเลอร์เห็นว่าการผลิตแบบเกษตรกรรมเพื่อยังชีพ เป็นองค์ประกอบที่สำคัญของระบบการควบคุมแรงงานของนิคมเกษตรกรรม ส่วนเกียร์ตซ์นั้น ตั้งข้อสังเกตว่า อุตสาหกรรมน้ำตาลในชวา ไม่ได้ผลักดันให้ชาวนาต้องละทิ้งอาชีพและก้าวเข้าสู่ชีวิตแรงงานภายใต้วงล้อมของนิคมเกษตรกรรม (plantation enclave) เต็มตัว แรงงานจำนวนไม่น้อย เป็นทั้งผู้ผลิตระดับครัวเรือนในชุมชนเกษตรกรรม และเป็นทั้งคนงานในนิคมเกษตรกรรม หรือในคำกล่าวของเกียร์ตซ์ ที่ว่า “เข้าข้างหนึ่งอยู่ในนาขั้นบันได ในขณะที่ยกข้างหนึ่งอยู่โรงงาน” (1963:89)

23. ตรรกะดังกล่าวพบได้เช่นกันในเขตอุตสาหกรรมพิเศษ ในปัจจุบันที่การผลิตนั้นเป็นไป

เพื่อส่งออกทั้งหมด การพยายามดึงค่าแรงให้ต่ำสามารถทำได้ในหลายรูปแบบ รวมทั้งการตัดทอนขั้นตอนการผลิตให้เหลือเพียงขั้นตอนที่ไม่ต้องใช้ความชำนาญ (de-skilling) ทำให้สามารถรองรับแรงงานราคาถูกและไร้ความชำนาญได้มาก (Brass and Bernstein 1992 อ้างแล้ว)

24. **Phu Rieng** เป็นหนึ่งในนิคมยางพารา 25 แห่งของฝรั่งเศส ที่ทอดยาวจากทะเลจีนใต้ ไปยังแม่น้ำโขงในกัมพูชาเป็นระยะทางกว่า 300 กิโลเมตร

25. การขยายตัวอย่างรวดเร็วของปริมาณการบริโภคยางในจีน โดยเฉพาะการผลิตยางล้อรถยนต์ ทำให้การผลิตยางของจีนไม่เพียงพอต่อการบริโภค ในระยะสั้นและระยะกลางจีนจึงยังต้องนำเข้ายางจากต่างประเทศในปริมาณมาก นับแต่ปี พ.ศ. 2544 เป็นต้นมา ประเทศจีนกลายเป็นประเทศที่มีปริมาณการแปรรูปยางธรรมชาติมากที่สุดในโลก โดยในปี พ.ศ. 2546 จีนมีการบริโภคยางจำนวน 1.8 ล้านตัน เนื่องจากจีนเป็นฐานการผลิตยางล้อรถยนต์ที่ใหญ่ที่สุดในโลก และยังมีแนวโน้มที่จะขยายการบริโภคประมาณร้อยละ 10-20 ต่อปี ทั้งนี้ การบริโภคยางพาราของจีนมีแนวโน้มสอดคล้องกับการเพิ่มขึ้นของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ (GDP) ดังนั้น หาก GDP ของจีนมีการเติบโตในอัตราเฉลี่ยประมาณร้อยละ 7.5 ต่อปี จะสามารถคาดการณ์ได้ว่าปริมาณการบริโภคยางพาราของจีนจะเพิ่มสูงขึ้นเป็น 10 ล้านตันภายในปี พ.ศ. 2563 (ค.ศ. 2020) ปริมาณการผลิตยางเพิ่มสูงขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่ปี 2545 เพราะได้รับการสนับสนุนจากรัฐบาล เนื่องจากมีอุปสงค์ส่วนเกินในประเทศสูงมาก อย่างไรก็ตาม จีนมีการผลิตยางเพียงประมาณร้อยละ 35 ของการบริโภคทั้งหมด และอัตราการบริโภคของจีนนั้นขยายตัวสูงถึงร้อยละ 12 ต่อปี โดยเฉลี่ย ตั้งแต่ปี 2546 เป็นต้นมา (<http://rubber.pbwiki.com>)

26. การขยายตัวของสวนปาล์มยางพาราในลาว ซึ่งนับเป็นอุตสาหกรรมที่มีมูลค่าการลงทุนที่สูงประเภทหนึ่ง ซึ่งมักอยู่ในรูปของการสัมปทานเช่าที่ดินเพื่อปลูกสร้างสวนปาล์มเป็นส่วนใหญ่ ในปัจจุบัน (2006) ลาว มีเนื้อที่ปลูกสวนปาล์มยางพาราแล้วทั้งสิ้น 28,702 เฮกเตอร์ (1 แสน 8 หมื่น ไร่) โดยในจำนวนนี้ เป็นพื้นที่สวนปาล์มในแขวงหลวงน้ำทาจำนวน 11,744 เฮกเตอร์ (73,400 ไร่) นอกนั้น อยู่ในแขวงจำปาศักดิ์ และสาละวัน ตามลำดับ รัฐบาลลาวยังได้มีนโยบายที่จะเพิ่มพื้นที่ป่าด้วยการปลูกสร้างสวนปาล์มให้ได้ 5 แสนเฮกเตอร์ ภายในปี 2010 ซึ่งมียางพาราเป็นพืชเศรษฐกิจสำคัญลำดับต้นๆ รัฐบาลลาวเก็บค่าเช่าจากสัมปทานที่ดินในอัตรา 6 ดอลลาร์ต่อเฮกเตอร์ต่อปี (หรือ ไร่ละ 32 บาทต่อปี)

27. ผู้เขียนนิยามความหมายของชายแดน (frontier) ที่ต่างไปจากพรมแดน (border) เช่นเดียวกับนักคิดในสายพรมแดนศึกษา ที่ให้ความสำคัญกับอาณาบริเวณดังกล่าวในฐานะปฏิสัมพันธ์อันซับซ้อนและการไหลเวียนของทุน สินค้าและผู้คนตลอดรัฐชาติ Anna Tsing ในงานเขียนเรื่อง *Friction* (2005) ได้พิจารณาชายแดนในฐานะพื้นที่ปลอดการควบคุมกำกับเถื่อนและไร้กฎเกณฑ์ ที่ซึ่งการไร้ระบบและกฎเกณฑ์ดังกล่าวได้เอื้ออำนวยให้กับการขยายตัวของทุนนิยมในชายแดนเข้ากอบโกยทรัพยากรอันอุดมสมบูรณ์ของกาลิมันตันในอินโดนีเซีย ผู้เขียนให้ความหมายของชายแดนคล้ายคลึงกับ Tsing แต่เห็นแย้งในแง่ที่ว่า ความป่าเถื่อนและไร้กฎเกณฑ์ดังกล่าว ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นหรือเป็นอยู่ตามธรรมชาติ หากแต่เกิดจากการ

“อ่าน” ภูมิทัศน์ชายแดนเสียใหม่ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเข้าจัดระเบียบและฉกฉวยทรัพยากรในท้องถิ่น ในกรณีของลาว กระบวนการดังกล่าวเกิดจากความร่วมมือระหว่างทุนและรัฐชายแดนในการใช้ประโยชน์จากข้ออ้างดังกล่าว

28. บริษัทดักลักรับเบอร์ได้รับสัมปทานในแขวงจำปาสัก สาละวัน อุดตะปือ และเซกอง เป็นพื้นที่ทั้งหมด 10,200 เฮกเตอร์ เริ่มปลูกตั้งแต่ปี 2005 มีอายุสัมปทาน 50 ปี บริษัทเวียดนาม-ลาวรับเบอร์ได้รับสัมปทานในแขวงจำปาสัก โดยมีพื้นที่ทั้งหมด 10,200 เฮกเตอร์ เริ่มลงมือปลูกตั้งแต่ปี 2005 มีอายุสัมปทาน 50 ปี บริษัทเยาเตียง ได้รับสัมปทานในแขวงจำปาสัก โดยเป็นพื้นที่ 10,000 เฮกเตอร์ เริ่มปลูกปี 2007 มีอายุสัมปทาน 50 ปี บริษัทกวางมิงห์ ได้รับสัมปทานในแขวงอุดตะปือ เป็นพื้นที่ 3,000 เฮกเตอร์ และบริษัทกวาซา เกอโค ได้รับสัมปทานในแขวงสะวันเขต ในพื้นที่ 8,650 เฮกเตอร์ เริ่มลงมือปลูกปี 2007 บริษัทร่วมทุนเวียด-ลาว นั้นเป็นบริษัทแรกที่เริ่มขยายกิจการยางพาราเข้ามาในลาวและมีพื้นที่นิคมฯ ที่ใหญ่ที่สุด กลุ่มทุนยางพาราในเวียดนามมีแผนที่จะขยายพื้นที่การปลูกยางพาราในลาวให้ได้ 58,600 เฮกเตอร์ กลุ่มทุนเหล่านี้จะเริ่มจะจ่ายค่าเช่าที่ดินให้แก่รัฐบาลลาวในอัตรา 9 เหรียญต่อเฮกเตอร์ต่อปี หลังจาก 7 ปีนับจากที่ได้รับสัมปทาน (TERRA ไม่มีวันที่)

29. ลำดับชั้นของ อำนาจในการอนุมัติ เป็นไปตามจำนวนเนื้อที่ โดยที่เนื้อที่ น้อยกว่า 100 เฮกตาร์ ผู้มีอำนาจอนุมัติคือเจ้าแขวง เนื้อที่ 100-10,000 เฮกตาร์ คณะรัฐมนตรีเป็นผู้อนุมัติ, และหากเนื้อที่มากกว่า 10,000 เฮกตาร์ การอนุมัติโดยคณะรัฐมนตรีจะต้องได้รับการตกลงรับรองโดยสภาแห่งชาติ

30. ในแง่นี้ นิคมฯ เหล่านี้สามารถลดต้นทุนในการดูแลขนาน และสวัสดิการลงจำนวนมาก

เอกสารอ้างอิง

- Bernstein, Henry, E. Valentine Daniel, and Tom Brass. (eds.) 1992. *Plantations, Peasants, and Proletarians in Colonial Asia*. London : Cass.
- Cleary, Mark. 2003. "Land Codes and the State in French Cochinchina c. 1900-1940," *Journal of Historical Geography*, 29:3, Pp.356-375.
- Cleary, Mark and Peter Eaton. 1996. *Tradition and Reform: Land Tenure and Rural Development in South-East Asia*. Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Curtin, Philip D.1990. *The Rise and Fall of the Plantation Complex: Essays in Atlantic History*. Cambridge University Press.
- Dean, Warren. *Brazil and the Struggle for Rubber: A Study in Environmental History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Geertz, Clifford. 1968. *Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia*. Berkeley: University of California Press.
- Giusti-Cordero, Juan A. 1997. "Labour, Ecology, and History in a Puerto Rican Plantation Region: "Classic" Rural Proletarians Revisited", Shahid Amin and Marcel van der Linden (eds.) Cambridge University Press.
- Gordon, Alec. 2004 "Dynamics of Labour Transformation: Natural Rubber in Southeast Asia," *Journal of Contemporary Asia*. Vol. 34, Iss. 4 (523-47).
- International Rubber Study Group, Economic and Social Institute, Free University of Amsterdam (n.d.) *The Future of the Tyre and Rubber Sector*
- Firestone, Harvey Jr. *The Romance and Drama of the Rubber Industry*. Akron: Firestone Tire and Rubber Co., 1932.
- Frank, Zephyr and Aldo Musacchio. "The International Natural Rubber Market, 1870-1930". EH.Net Encyclopedia, edited by Robert Whaples. December 19, 2002. URL <http://eh.net/encyclopedia/article/frank.international.rubber.market>
- Lang, Chris (1996) 'The Legacy of Savage Development: Colonisation of Vietnam's Central Highlands,' *Watershed*, 1(2) Nov.1995-Feb 1996.
- Langcaster, Freda Jane. 1932. *The Rubber Plantation Regions of Southeast Asia*. Unpublished Thesis, University of Chicago.
- Mintz, Sidney w. 1966. "The Caribbean as a Socio-Cultural Area". In *Cahiers*

d'Histoire Mondiale 9:912-937.

- 1985 "From Plantations to Peasantries in the Caribbean". In *Caribbean Contours*. Sidney W. Mintz and Sally Price, eds. Pp. 127-153. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Murray, Martin. 1992. "'White Gold' or 'White Blood?': The Rubber Plantations of Colonial Indochina, 1910-40," in Henry Bernstein, E. Valentine Daniel, and Tom Brass. (eds.) *Plantations, Peasants, and Proletarians in Colonial Asia*. London : Cass.
- Roberquain, Charles. 1944. *The Economic Development of French Indo-China*, (translated by Isabel A. Ward). London, New York: Oxford University Press.
- Scolomb, Margaret. 2007. *Colons and Coolies: The Development of Cambodia's Rubber Plantations*. Bangkok: White Lotus.
- Schipani, Steven. 2007. "Ecotourism as an Alternative to Upland Rubber Cultivation in the Nam Ha National Protected Areas, Luang Namtha, Laos PDR. (http://www.nafri.org.la/05_news/workshops/rubber/papers/Sess3_p4_ecoshipani.2006.pdf)
- Simone Vongkhamor, Khanchana Phimmasen, Bounnao Silapeth and Erik Peterson .2007."Key Issues in Smallholder Rubber Planting in Oudomxay and Luang Prabang Provinces, Lao PDR," Yoyoi Fujita (ed.), Upland Research and Capacity Development Programme, June.
- Spire and Spire. 1906. *Caoutchouc en Indochine: E'tude botanique, industrielle et commerciale* (Paris: Augustin Challamel, ed. Libraire maritime et coloniale), Copy held in State Archive of Cambodia, Box 431.
- Stoler, Ana Laura. 1985,1995. *Capitalism and Confrontation in Sumatra's Plantation Belt, 1870-1979*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Stuart-Fox, Martin. 1995. "The French in Laos 1887-1945," *Modern Asian Studies*. 29:1, February, Pp.111-39.
- Tate, D.J.M. 1996. *The RGA History of the Plantation Industry in the Malay Peninsula*, commissioned by The Rubber Growers' Association (Malaysia) Berhad, Oxford, Kuala Lumpur: Oxford University Press.
- Taussig, Michael. 1980. *The Devil and Commodity Fetishism in South America*. Chapel Hill: North Carolina University Press.
- Tran Tu Binh. 1985. *The Red Earth: A Vietnamese Memoir of Life on a Colonial Rubber Plantation*. (Memoir), Ohio University Center for International

Studies.

Tully, John. 2002. *France on the Mekong: A History of the Protectorate in Cambodia, 1863-1953*. Lanham, New York, Oxford: University Press of America.

Weinstein, Barbara. *The Amazon Rubber Boom, 1850-1920*. Stanford: Stanford University Press, 1983.

Wolf, Eric. 1959. "Specific Aspects of Plantations Systems in the New World: Community Sub-Cultures and Social Classes," *Plantation Systems of the New World*. Ed. Vera Rubin. Washington, D.C.: Pan American Union.